

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

5008-5012

281.6
C-79

11275

1000

ՀԱՆԳԱՆԱԿ ՀԱԻԱՏՈՅ

ՈՐՈՎ ՎԱՐԻ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻ

ԲՆՆՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՆԳԱՆԱԿԻՆ ԺԱԳԾԱՆ, ՀԵՂԵՆԱԿԻՆ ՆԻ ԺԱՄԱՆԱԿԻՆ ՎՐԱՅ

ԴՐՆՑ

Հ. ՅՈՎԱԽԷՓ Վ. ԳԱԹՈՐՃԵԱՆ

Ի ՄԽԻԹ. ՈՒԽՏԷ

ՎԱԵՆՆԱ

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ

1891.

ՀԱՆԳԱՆԱԿ

ՀԱՅԻՆՏՈՅ

11064

ՀԱՆԳԱՆԱԿ ՀԱՒԱՏՈՅ

ՈՐՈՎ ՎԱՐԻ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՅ ԵԿԵՂԵՑԻ

ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՆԳԱՆԱԿԻՆ ԺԱԳՄԱՆ, ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ԵՒ ՓԱՄԱՆԱԿԻՆ ՎՐԱՅ

Գ. Ր. Ե. Յ

Հ. ՅՈՎՍԷՓ Վ. ԳԱԹՐՈՃԵԱՆ

Ի ՄԻԻԹ. ՈՒԽՏԷ

ՎՐԱԵՆՆԱ

ՄԻԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ

1901.

11064

592
40

Ա Ջ Դ

Հանգուցեալ բազմահմուտ Հ. Յովսէփայ այս գործն հրատարակած ժամանակ հարկաւոր էր համարինք մտադիր ընել՝ թէ հեղինակն իւր այս գործը գրած է աւելի իբր 21 տարի յառաջ 1870ին. արդ բնական է թէ ըստ այսմ՝ հասկնայու է բնագրին “անցեալ տարի”, “աւելի քսան տարի յառաջ”, եւայլն, խօսքերը: — Պատշաճ համարեցանք ինչ ինչ տեղեր՝ առնելով հեղինակիս ղեկ տնտիս ուրիշ մէկ գործքէն, աւելցրենք քանի մը ժամանակագրական դիտողութիւններ, որոնք շատ հետաքրքրական են իրենց նորութեամբն եւ մտադրութեան արժանի. այս ժամանակագրութեամբ բոլորովին տակնուվրայ կըլլայ՝ է դարու վերջէն սկսեալ մինչեւ Բ դարու սկիզբն եղած կաթողիկոսաց հայրապետութեան ժամանակն ու տեւողութիւնը: Յայտնի է թէ ժամանակագրութեան նկատմամբ իրեն միւս գրութեան մէջ յառաջ բերած ցուցումները չէինք կրնար մի առ մի այս գրոց մէջ յառաջ բերել: Մեզմէ աւելցուած ժամօթութիւնները կը նշանակենք Ծ. Հր. ստորագրութեամբ:

ՀՐԱՏԱՐԵԿԻԶԸ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

1. Մեր գործածած հանգանակին ծագումն հայկականն է:	1
2. Ծագումն յունական է:	8
3. Ժամանակը:	20
4. Հին հանգանակաց հետ կապակցութիւնը:	26
5. Հեղինակ՝ Աթանաս (Նիկիական—Աթանասեան):	34
6. Զկաթողիկեայցմէ գործածութիւնը:	39
7. Կաթողիկեայցմէ գործածութիւնը:	43

ՈՒՂՂԵԼԻՔ

Էջ	Տող	Սխալ	Ուղիշ
2	14	կրմանք	կրման
4	15	յայտկապէս	յայտկապէս
4	24	Ժամանակից	Ժամանակակից
6	13	Փեթերսպորկ	Մոսկովա
17	17	հառատարն շանա- կոթեամբ	հառատարն աշանակո- թեամբ
19	4 վարէն	Թողտթուն	Թողտթուն
23	10 վարէն	կերտոթիւնը	կիրտոթիւնը
26	18	էս	էջ
34	3 վարէն	օծօն	օծօն
39	11	յառնտեանս	յառնտեանս
44	19	գնտելի է	գնտելի է
46	28	հերետիկոսներն	հերետիկոսներն
47	8	նրաւացի	նրաւացի

ՀԱՆԳԱՆԱԿ ՀԱԻԱՏՈՅ

ՈՐՈՎ ՎԱՐԻ ԵԿԵՂԵՅԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

1.

Ծագումը — Հայկականն է:

Հայաստանեայց եկեղեցին շատ հեռաւոր դարերէ ի վեր հանգանակ մը կամ հաւատոյ դաւանութիւն մը կը գործածէ, եւ ինչպէս որ կ'ապահովուի, երբեք անկէ ուրիշ ալ գործածած չէ, որն որ ոչ բոլորովին Նիկիականն է եւ ոչ ալ Կոստանդինուպոլին: Հիմակուան Հայոց Թէ կաթողիկեայց եւ Թէ Վաթողիկեայց գործածած ձեւը՝ շատ քիչ իրարմէ տարբերութեամբ, հետեւեալն է:

“Հաւատամք ի մի Աստուած Հայրն ամենակալ, արարիչն երկնի եւ երկրի, երեւելեաց եւ աներեւութից. եւ ի մի Տէր Յիսուս Բրիստոս, յՈրդին Աստուծոյ, ծնեալն յԱստուծոյ Հօրէ Միածին նախ քան զամենայն յաւիտեանս, Աստուած յԱստուծոյ, լոյս ի լոյսոյ, Աստուած ճշմարիտ յԱստուծոյ ճշմարտէ ծնունդ եւ ոչ արարած. նոյն ինքն ի բնութենէ Հօր, որով ամենայն ինչ եղեւ յերկինս եւ յերկրի, երեւելիք եւ աներեւոյթք. որ վասն մեր մարդկան եւ վասն մերոյ փրկութեան իջեալ յերկնից մարմնացաւ, մարդացաւ, ծնաւ կատարելապէս ի Մարիամայ սրբոյ Կուսէն Հոգւովն սրբով. որով էառ մարմին, հոգի եւ միտս եւ զամենայն որ ինչ է ի մարդ, ճշմարտապէս եւ ոչ կարծեօք. չարչարեալ, խաչեալ, թաղեալ, յերրորդ աւուր յարուցեալ, ելեալ յերկինս նովին մարմնովն նստաւ ընդ աջմէ Հօր. զարոյց է նովին մարմնովն եւ փառօք Հօր ի դատել զկենդանիս եւ զմեռեալս. որոյ Թագաւորութեանն ոչ գոյ վախճան: Հաւատամք եւ ի սուրբ Հոգին յանեղն եւ ի կատարեալն, որ խօսեցաւ յօրէնս եւ ի մարգարէս եւ յաւետարանս, որ էջն ի Յորդանան, քարոզեաց զառաքեալն եւ բնակեցաւ ի սուրբն: Հաւատամք եւ ի մի միայն, ընդհանրական եւ առաքելական եկեղեցի. ի մի

մկրտութիւն, յապաշխարութիւն, ի քաւութիւն եւ ի թողութիւն մեղաց. ի յարութիւն մեռելոց, ի դատաստանան յաւիտենից հոգւոց եւ մարմնոց. յարքայութիւն երկնից եւ ի կեանս յաւիտենականս,»:

“Իսկ որք ասեն՝ էր երբեմն յորժամ ոչ էր Որդին, կամ էր երբեմն, յորժամ ոչ էր սուրբ Հոգին, կամ՝ յոչեից եղեն, կամ՝ յայլմէ էութենէ ասեն լինել զՈրդին Աստուծոյ եւ զսուրբ Հոգին, եւ թէ փոփոխելի են կամ՝ այլայլելի, զայնպիսիսն նզովէ կաթողիկէ եւ առաքելական եկեղեցի:»,

Սոյն ձեւն է որ կը գործածուի թէ մկրտութեան ատեն, թէ պատարագի մէջ եւ թէ քրիստոնէական վարդապետութեանց մէջ բերնուց կը սորվեցուի, ըլսյ կաթողիկէայց ըլսյ չկաթողիկէայց քով, եւ հաւատացեալք նոյնը կը զրուցեն իրենց աղօթից մէջ: Ուստի ամենեքին եւ իւրաքանչիւր որ կրնանք իւրաւամբք ուզել որ զիսնան այս դաւանութեան ծագումն ու հեղինակը, եւ որն որ ասոնցմէ աւելի է, անցեալ՝ տարուան Սիւրբ իկիոյ հայրապետութեան՝ Տիեզերական ժողովոյն պատճառաւ՝ ընդհատուած Սիւրբհոգոսին ալ, որն որ մեր եկեղեցական զբերը պիտի որ աչքէ անցնէր, կրնայ սոյն խուզարկութիւնը գտնէ դոյն ոգտակարութիւն մ՝ ունենալ: Սոյն խուզարկութեան պատասխանը դժուարին բան մը չէր մեր հարցը մէջէն ամենէն առաջնինս՝ որոնք նոյնը սկսան գործածել. սակայն անոնց յաջորդացը կամաց կամաց դժուարացաւ՝ ասոր վրայ հաշիւ տալը:

Երբէն 607 դարուն վերջերը մեր նախնիք սոյն հանգանակը՝ Սիւրբական հեռոյնացուցին, Սիւրբական հանգանակի տեղ զրին: Եբրահիմ կաթողիկոսի² ատեններէն, մանաւանդ թէ անկէ ալ քիչ մը յառաջ, Վրթանէս Քերթոքէն՝ որն որ Եբրահիմ չընտրուած տեղապահ էր ի դատարկութեան աթոռոյն³, սկսաւ աս անյատուկ կոչումը, որչափ մեր ծանօթութիւնները կը հասնին, իրենց առ Սիւրբին Վրաց կաթողիկոս զրած թղթերուն մէջ: “Ընդ ամենայն տեղիս, կ'ըսէ տեղապահ, յեկեղեցիս ուղղափառաց յետ ընթեռնոյ զաւետարանն, որ ի Սիւրբ սահմանեցաւ զհաւատն ասեմք:», Իսկ Եբրահիմ՝ առ Սիւրբին գ. թղթոյն մէջ կը գրէ. “Նրանքն չարքն՝ որ ի Սիւրբ ժողովեցան, այսպէս ուսուցին ըստ առաքելոյն վարդապետութեան. Հաւատալ, ա-

սեն, մի Աստուած Հայր ամենակալ, արարիչ երկնի եւ երկրի, եւ մի տէր Յիսուս Քրիստոս: “Երկնի եւ երկրի, բառերը Սիւրբականին չեն, մերինն են: Եւքէն իրեն առ եպիսկոպոսունս Շրջաբերական թղթոյն մէջ ալ սոյն մեր հանգանակին ուրիշ մասունքը յառաջ կը բերէ: Ասկէ գրեթէ դար մը ետքը կը գտնենք աս հանգանակն իբրեւ Սիւրբական Հայր գործ ամբողջապէս յառաջ բերուած Սիւրբի կաթողիկոսի Շինողի¹ եւ անոր աթոռացաց անուամբ առ Յոյն գրուած թղթոյն մէջ, ինչպէս որ Սիւրբոսի եպիսկոպոսի՝ որն որ 707 դարու հեղինակ է, Հայոց պատմութեան եպիսկոպոսի՝ որն որ 707 դարու հեղինակ է, Հայոց պատմութեան վերջերը կը կարդանք: Սոյն դարուն մէջն է որ Սոմխատա կաթողիկոս նոյն հանգանակը պարզապէս Սիւրբական կը համարի առանց տարակուսի մը, ինչպէս որ իրեն դեռ չհրատարակուած մէկ ճառէն յայտնի է²: “Սոյն իսկ Յովհաննու Խմատասիրի, յաջորդ դարուն առաջին կէսին մէջ այնչափ անծանօթ էր ասոր եւ Սիւրբականին մէջ եղած տարբերութիւնն՝ որ կրցաւ ըսել “Սուրբ Հարքն ի Սիւրբ ժողովեալքն ասացին զնոյնութիւն Հօր վասն մերոյ փրկութեան ճնաւ մարդացեալ ի Մարիամայ սրբոյ Սուսէն Հօգուով սրբով. եւ ապա ի շար արկեալ թուեն զկատարեալ բնութեանս մերոյ զհոգի, մարմին եւ միտս, եւ նովին մարմնով համբարձեալ յերկնս, եւ նովին մարմնով դարոյ է ասացին³:», “Սոյնը կ'ըսէ ուրիշ անդ ալ⁴. “Յետ կատարման սուրբ աւետարանին բարձր կ'ըսէ ուրիշ անդ ալ⁵. “Յետ կատարման սուրբ աւետարանին բարձր ձայնիս խոստովանին զսուրբ հաւատն՝ որ յերանելի սուրբ Հարցն Սիւրբայ տուաւ եկեղեցւոյ:», “Սոյնպէս կը խօսի 907 դարուն մէջ Խոսրով Լնձեւացեաց եպիսկոպոս: “Հարքն սուրբք, կ'ըսէ, յայտնապէս հաստատեցին ի հաւատն Սիւրբական ունել Բանին այսպէս. Ծնուաւ, ասէ, կատարեալապէս ի Մարիամայ սրբոյ Սուսէն Հօգուով սրբով, որով էառ մարմին, հոգի եւ միտս եւ ամենայն որ ինչ է ի մարդ, ճշմարտապէս եւ ոչ կարծեօք:»,⁵ Տարբեր լոյս մը չունի անոր որդին Գրիգոր Սարեկացի իրեն ծանօթ Աղթաղոցոյ մէջ⁶:

Այսպէս տեւեց այս անձիւղ ըմբռնումը նաեւ Սիւրբական

¹ Ըստ Հեղինակիս ժամանակագրութեան 671: Ծ. Հրտ.:

² Անուշտ Կանաքիէ իւր ձեռագրաց մէջ գտնուած՝ սիւրբական պահապան թուղթն որ հետեւեալ խորագիրն ունի: “Տեառն Սոմխատայ Հայոց կաթ. վասն հաւատոյ:» Կաթողիկոսն Հանգանակն յառաջ կը բերէ այսպէս “... Եւ զարգարիք երկու ժողովոքս այսոքիւք ի պատիւ ամենասուրբ Կրթորութեանն սահմանաւ զոր եղեալ է Յիսուս աստուածաշունչ սուրբ Հարցն որ ի Սիւրբ, որոց զուին Ս. Արիստակէս հայրապետ Հայոց մեծաց. եւ ասացին այսպէս վասն բանին մարմնացելոյ թէ Աստուած է ի Աստուծոյ, լըյս ի լուսոյ, Աստուած

ճշմարիտ յԱստուծոյ ճշմարտէ, ծնեալ եւ ոչ արարեալ. իջեալ ի յերկնից մարմնացել մարդացեալ ի սուրբ Սուսէն Մարիամայ, չարչարեալ այսինքն խաչեալ թաղեալ եւ յերկր առուր յարուցեալ, համբարձեալ յերկնս, եւ գայ դատել զկենդանիս եւ զմեռեալս, որոյ թագաւորութեանն ոչ է վախճան:» Ծ. Հրտ.:

³ Ճառ ընդդէմ Երեւութականաց. տպ. Վենետ. 1807: Մատենագր. Յովհաննու Խմատասիրի. էջ 55:

⁴ Անդ. Վ. ասն առուր միայն. էջ 106:

⁵ Սիւրբ. Ժամանակագրութեան տպ. Վ. Պոլիս (Օրթագիւղ), 1840. էջ 179—180:

⁶ Փոքր տպ. Վենետ. 428—33:

¹ Այսինքն է 1869ին: Ծ. Հրտ.:

² Եբրահիմ կաթողիկոսական աթոռն նստած է ըստ Հեղինակին ուրիշ մէկ գրութեանը, ոչ էթէ 594ին, ինչպէս ցայժմ կը համարուէր, այլ 607ին. ըստ այսմ յայտարար կարծուածէն 13 տարի վերջը: Ծ. Հրտ.:

³ Սիւրբ Գրիգոր է որ Վրթանէս Գերթոք միայն է որ Եբրահիմի տեղապահ եղած է, եւ ոչ էթէ նաեւ Սոմխատ Բ. ի կաթողիկոսութեան ժամանակ, ինչպէս սովորաբար կը գրուի: Այս ալ պարտական ենք Հեղինակին: Ծ. Հրտ.:

Մեր կաթողիկէ միութենէն տարանջատ եղբայրներուն զալով՝ անոնց համար խնդիրը շատ զիւրիկն է։ Իրենց շատոնց ունա-

5 ԳԼԺԲ. Վասն եկեղ. գրոց Հայ-
աստանեայց եկեղեցւոյ: Թիւ 11:

Եւրոպացի մատենադրաց շեղելով՝ յայտնի է որ աս հանգա-
նակը շատ անգամ Հայոց Պատարագամատուցին հետ հրատարա-
կուելով անոնց անձանօթ չմնաց: Լը Պրէօն Աղօթանոցի Ասարդին
երէցը՝ Հ. Փիտու³ գաղղիացի Թէպօլինեան Հայաստանի Վարդգ-
էէն Թարգմանութիւն մ'ունեցաւ, եւ ան գործածեց՝ երբ որ իր
ծանօթ գրոյն մէջ Հայոց Պատարագամատուցը գաղղիերէն հրա-
տարակեց: Հոս կը հաստատէ Լը-Պրէօն որ Հայաստանեայց եկե-
ղեցին ան եկեղեցեաց Թիւէն է՝ որոնք, Ուսփինեայ ըսածին հա-
մեմատ, հարկաւոր համարեցան նոր մըլորութեանց դէմ ինչ ինչ
Հանդանակին մէջ աւելընել: Անկէ ետքը վեց եօթը կտոր յաւե-
լուած կը նշանակէ զորոնք Հայք աւելլուցած ըլլան առաքելոց
հանգանակին վրայ, առնելով Նիկիոյ հանգանակին ծայրի նղովքն
ալ Արիանոսաց դէմ, բայց աւելընելով ասոր մէջ միանգամայն
Հոգւոյն սրբոյ աստուածութիւնն ուրացողները⁴: Նման խորհրդ-

Տիկն: Թեադինեան կրօնը մօտնէլէն վերջը
1666ին Գալանոսին գործակից եղաւ Լեւ
Հաստանի Հայոց մէջ ուղղափառ ու թիւնը

4 Lebrun: Explication de la messe
1778, 49 162-168:

դաժութեամբ մը կը լմնցնէ նաեւ Պինթերիմ՝ գերմանացի հեղինակը¹։ Աքրէտէր² սոյն հանգանակը համարի «Նիկիական» որուն մէջ Ա-Պոլսինը խոթուած է,։ Թող տարով ուրիշ շատ հիները՝ նոր ատեններս Աղուարդ Տիւրքիէ իրեն մէկ զրուածքին մէջ³ ճիշդ նոյնը կը կրկնէ՝ ինչ որ Հայք սովորաբար կը զրուցեն։ Փեղքս՝ «Էվ»՝ Ուփանեան համալսարանին մէջ սրբազան Աստուածաբանութեան վարդապետ եւ, ինչպէս կ'երեւայ, հայերէն լեզուի ալ տեղեակ, «Ա» ան կոչման Հոգւոյն սրբոյ առ Հայս,»⁴ դրոյն հեղինակը չի տարակուսիր սոյն հանգանակն ամբողջապէս Հայոց սեպհական համարելու։ սակայն կրնար անտարակոյս ճշդութեան ճամբան դանել, եթէ այնչափ իրեն վերաբերէր աս խնդիրը որչափ, օրինակի ազդաւ, վերոյիշեալ Մսերի կը վերաբերի։

Մսեր Մագիստրոս, Փեթերսպուրկ Հայոց Եկաղեմիային մէջ կրօնի ուսուցիչ եւ բովանդակ՝ Լճմիածնի կաթողիկոսին անմիջական իշխանութեան տակ եղած Հայաստանի մէջ իբրեւ զերազանց հեղինակութիւն մը՝ աստուածաբանական իրաց համար ճանչցուած, 1850էն սկսեալ այիւայլ դասակարգի աշակերտաց համար Քրիստոնէական վարդապետութեան Հրահանգներ ի լոյս բնծայած է՝ որոնք վերջին երկու կաթողիկոսներէն եւ Լճմիածնի մնայուն սինհոդոսներէն հաստատուած են։ Ընդարձակադոյն Հրահանգին գլուխը յարմար համարած է՝ մեր առաջնիկայ հանգանակին վրայ քննութիւն մ'ընել անանկ հմտութեամբ մը՝ որն որ հայերէն հրատարակութեանց սահմանէն անդին չ'անցնիր։ Մենք իրեն հետ, ասկէ հինգ տարի առաջ (1865ին), դորձք ունեցանք՝ երբ որ կաթողիկէ եկեղեցւոյ վարդապետութեան եւ Լճմիածնական Հայոց վարդապետութեան տարբերութեանց վրայ՝ գլխաւորաբար իրենց Քրիստոնէականներուն վրայ հիմնելով, խօսեցանք։ Բայց զեռ իրեն պարտական մնացած ենք ան յառաջաբանական քննութեան մասին՝ զորն որ հանգանակին վրայօք ըրած է։

Պարապ տեղ չէ որ Մսեր այսչափ հոգացողութեամբ ձեռնամուխ կ'ըլլայ աս հանգանակը պաշտպանելու։ Բաւական ծանր, պատճառ ունի։ Հայոց չկաթողիկէայց մէկ մասը, ան ալ կենդրոնական մասը, ստիպուած է շատ մը ակնածութիւններ ընելու։ Ուղղափառ եկեղեցւոյ առջեւ՝ որն որ 9 դարէ հետէ ամբաստանութեան գլուխ մ'ըրած է Հռոմէական եկեղեցւոյ՝ ամէն եկեղեցեաց մօր եւ ուսուցչին, դէմ թէ ինչու մի միայն մասնիկ մը հանգանակին մէջ աւելցուցեր է, զորն որ ապօրինաւոր կը հա-

մարին Յոյնք, եւ անոնց հետ նաեւ Ռուսք, պնդելով թէ Նիկեական ժողովը որ եւ իցէ յաւելուած արգելած է։ Արդ ինչ կրնան մտածել ասոնք՝ երբ որ Հայոց բաւած հանգանակին մէջ երկայն շարք մը յաւելուածներու տեսնեն՝ զորոնք ինչպէս կը հաստատուի Հայք մոծեր են։ Վրիգոր Մսեր մեր հանգանակն աս ուսական տհաժութեան դէմ պատասպարելու կ'աշխատի սա վերջնական հետեւութիւններով՝ զորոնք իր քննութեանէն յառաջ կը բերէ։

«Հանգանակն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ է նոյն իսկ Նիկիականն, բայց ձոխացեալ կարեւորագոյն բացատրութեամբք, է որ ի սրբոյն Վրիգորէ Լուսաւորչէ, եւ է որ ի յաջորդաց նորա ի նախնի հայրապետաց մերոց եղերոց յառաջ քսն գծողովն Եփեսոսի, առ ի սպառսպուռ հերքումն աստուածընդդէմ մոլորութեանց։ — Այլ զի եւ այն ամենայն բացատրութիւնք կամ ըստ բառից կամ ըստ իմաստից առեալ են մեծաւ մասամբ ի հանգանակէ ժողովոյն Ա-Պոլսի՝ զոր ցարդ վարեն ամենայն յունական եկեղեցիք։ — Չթող ի ուրեմն մեղանչէ որ մեղս՝ եթէ բիծս իմն զամբիծ եկեղեցեաւս շփիցէ, իբրեւ այն թէ ինքնադիւտ ինչ կամ նորաձայն վարդապետութեանց յաւելուածք լեալ իցեն ի հանգանակի անդ մերում՝ ընդդէմ կանոնական հրամանաց Նիկեսոսեան ժողովոյն։ — Հայաստանեայց եկեղեցի յետ միանգամ ընդունելոյ զհանգանակն Նիկիական (որ բերաւ ձեռամբ սրբոյն Ռատակեայ, եւ հաստատեցաւ ի հօրէն նորա ի սրբոյ Լուսաւորչէն՝ փառատրականաւն որ ի վերջոյ բանիւ), հոգ տարաւ եւ յամենայն ժամանակս պինդ եւ անփոփոխ զնոյն ունելոյ։ եւ այն՝ այնչափ իմն եւ այնպիսի դերադոյն յարգութեամբ, մինչ զի եւ յետ հաստատելոյ եւ հրատարակման հանգանակին Ա-Պոլսի՝ որ ընդարձակ եւս է, ի բաց ոչ եթող, ոչ զայս եւ ոչ զայն, զոր ի միումն պակասերն ի միւսումն լրացուցեալ՝ երկոցունց միանգամայն գտաւ պահպանող¹,։

Աս հանգանակի խնդիրը, ինչպէս նաեւ ուրիշ քանի մը բան Հայոց սրատարադամատուցին եւ վարդապետութեան մէջ՝ որոնց Ռուսք աղէկ աչքով չեն կրնար նայիլ, զաղղիական լեզուաւ եւ մամլով ալ պաշտպանուեցաւ վերոյիշեալ Աղուարդայ Տիւրքիէի ձեռք՝ որն որ Փարիզ հայերէն լեզուի ուսուցիչ է²։ Աս հրատարակութեան պարագայները կը ցուցնեն որ նոյն իսկ Ռուսիոյ Հայք են՝ որ զաղղիական գրչի մը վարձկանութեամբ կը ջնանան որ Ռուսք Հայոց եկեղեցական կարգաց վրայ յարգ ստանան։ Սակայն չենք կարծեր որ աս կենթադրութեանց կուտակութեամբ կարող ըլլան զո՛հ ըլլալ ան ազգին հովիւները՝ որոնք, ինչպէս եօթը դար ասկէ առաջ իրենց նախորդացը համար Ներսէս Լամբրոնացի ըսած էր,

¹ Anton Jos. Binterim: Die vorzüglichsten Denkwürdigkeiten der christ-katholischen Kirche. Mainz, 1825. Հատ. Դ. Մասն 2. էջ 235:

² Joh. J. Schroeder: Thesaurus linguae armenicae. 1711:

³ Histoire des dogmes... de l'église Arménienne. Բ. ապ. 1857, էջ 132—134, եւ 175:

⁴ Felix Nève: de l'invocation du S. Esprit dans la liturgie arménienne. Louvain, 1862

¹ Հրահանգ Քրիստոն. Հաւատոյ: Մոսկուա. 1850, էջ ԺԸ—ԻԳ:

² Տիւրքիէ հայերէնի ուսուցիչ եղաւ ի Փարիզ 1844էն մինչեւ 1881: Ծ. Հրա:

Իսկ ըստ մեզ՝ հարկ է որ խոստովանինք անպատրուակ որ առաջինիս հանգանակը մեզի սեպհական չէ. կաթողիկէ Լէկեղեցւոյ կը վերաբերի, անոր հեղինակը Հայաստանէն դուրս պէտք է փրնտուել. յոյն բնագիրը, գրեթէ 20 տարի կայ, ձեռագիրներէն մագաղաթներէն ամբողջ ի լոյս ելաւ, ինչպէս անմիջապէս պիտ'որ տեսնենք: Ասիկայ նաեւ անկէ ալ առաջ միշտ, Լպիլիմանու գործոց մէջ, գոնէ ըստ մեծագոյն մասին, կեցած էր. բայց չեմ գիտեր, ինչպէս եղած է որ ցայժմ ամենուռն մտադրութենէ փախած է ասոր եւ մեր հանգանակին մէջ եղած նոյնութիւնը կամ նմանութիւնը:

2.

Ծագողովը յոռնակիսն է:

Եթէ Հայոց ըսուած աս հանգանակը, անանկ ինչպէս որ Տի-
մայ առ մեզ կը գործածուի, յոյն բնագրին հետ համեմատենք,
չարդարանար ան խղճմնոտութիւնը կամ ամենամանր իրաց յա-
րումը՝ որուն վրայ Մսեր իրեններուն հետ կը պարծի՝ որ եւ իցե-
ժամանակաց համար: Ըն հայ բնագրին նաեւ ի մանունս անփոփո-
խութիւնը հազիւ գրեթէ վերջին 300 տարուան դործք է. վասն
զի իրօք սոյն միջոցին մէջ ոչ ի ձեռագիրս եւ ոչ ի տպագրութիւնս
հայ բնագիրը գրեթէ վանկով մ'իսկ չի զանազանիր: Բայց որչափ
տարբեր է իրաց կերպարանքը՝ եթէ մէյմը ձեռագիր մատենից դա-
րանները բացուին: Հ. Փափագեան երկու երեք տեղ մինակ՝ ձե-
ռագրաց տարբերութիւն գիտած եւ նշանակած էր վերոյիշեալ
դործքին մէջ. Փէշտիմալճեան՝ աւելի շատ. Հ. Ագեբեան՝ 20
ձեռագիրներու հետ բազդատած ըլլալով՝ մինակ մէկ տարբերու-
թիւն մը կը նշանակէ: Ուստի մեր հանգանակն ընթերցուածոց
տարբերութիւն իրօք ունէր, սակայն ստուգութեամբ հարազատը
ընդօրինակողաց հաճոյքէն զանազանելու որոշ հիմ մը չկար: Բայց
հիմայ բարեբախտութեամբ՝ օգնութեամբ յոյն բնագրին անանկ
վիճակի մէջ ենք որ անկարելի չէ նորէն ամբողջութեան վերածել
ան առանձին մասերը՝ որոնք հետզհետէ յոյնացի գարուց մէկրի
ինկած կամ այլայլած են, որով ամենակատար կ'երեւայ հայուն
եւ յունին նոյնութիւնը:

1. Հաւատամք ի մի Աստուած Հայր ամենակալ, արարիչ երկնի եւ երկրի:

Թէպէտ ոչ ամէն ձեռագիրք, բայց բաւական բազմաթիւ են
անոնք, որոնք կը կարդան սարսրոյն կամ յարսրոյն փոխանակ

«արարիչն»,¹ ասանկ է նոյն իսկ Վերսիսի Շէնոյն թղթոյն մէջներ
ՇԵՒ դարէն, Վերսիսի Ամբրոնացոյ Պատարագամատուցներ, ինչ-
պէս նաեւ Փէշտումաճեանին ընտրած օրինակը՝ ուրիշ քանի մ'օ-
րինակներով զօրոնք ինք տեսած է։ Աս ընթերցուածի տարբերու-
թիւնը յոյն բնագրին հետ խնդիր չունի։

Բայց «երկնի եւ երկրի երեւելեաց եւ աներեւութից», յու-
նական բնագրէն հեռացող ընթերցուած մին է. «երկնի եւ երկրի»,
πάντωνին տեղ դրուած է: Արեւք յայսմ օրինակի տարբերու-
թիւն տեսնուած չէ: Անար կարծուիլ որ սակայ Ա-Պողոս հան-
գանակէն առնուած ըլլայ եւ կրնայ իր հաւանականութիւնն ունե-
նալ. սակայն մենք սա ստոյգ կը համարինք որ նոյն իսկ թարգմա-
նիչը ասանկ յոյն բնագիր մ'առջեւն ունեցած է: Այլուստ յայտ-
նի է որ առ «երկնի եւ երկրի», բացատրութիւնն աւելի յարմա-
րադոյն է մարդուս միտքը վերերն ամբառնալու քան թէ պարզ
πάντωνը:

2. եւ ի մի Տէր Յիսուս Զրիստոս:

Փեշարմալճեան կը ծանուցանէ թէ իր օրինակը ուրիշ հաս-
 ցոյն օրինակներով մէկտեղ կը կարգայ “Հաւատամք եւ ի մի”
 եւայլն: Այսպէս է Գրիգորի Աշտարակեաց եպիսկոպոսի ընծայուած
 զրուածոյն մէջ¹: Թէպէտ ոչ յոյն բնագիրը, ոչ Ներսիս Գ.ի օ-
 ղինակը եւ ոչ մէկ հին ձեռագիր մը՝ զորն որ մենք տեսած ըլլանք,
 աս ընթերցուածը կ'արդարացնէ, սակայն կրնայ դարձեալ թարգ-
 մանչին ունեցած յոյն բնագրէն յառաջ եկած ըլլալ:

3. ծնեալ Աստուծոյ Հօրէ Միածին, այս ինքն յէութենէ Հօր:

Գործածական եղած Հայ բնադիրը կը կարդայ « Եւթեմե », (οὐσία). Խակ-ՊԵՂ զարուհն Ներսիսի Գ.ի օրինակն ունի ի գոյոռն-թեմե:

4. ՅԱՍՏՈՒԾՈՅ ԵԶՄԱՐՈՒԷ ծնունդ եւ ոչ արարած:

Եյսպէս է գործածական բնադիրը, եւ առ ընթերցուածը
շատ նոր չէ, վասն զի Ներսէս Նաբիւնացի ալ ասանկ կը կարդայ
թէ Պատարագամատուցին մէջ եւ թէ Հանդանակի Բացատրու-
թեան մէջ: Սակայն ուրիշ ընթերցուած մը այս ինքն ծնւալ տո-
ոջ նորարարաւ կերեւայ որ վաւերականն է. վասն զի ասանկ կը
կարդայ Ներսէս Պ. ԴԵԳԱՐՈՒՆ, Փէշախմալճեան շատ հին օրինակ
մը սոյն ընթերցուածով կը յիշէ, եւ ես ուրիշ շատ օրինակներ.
նաեւ 1342ին Սոյ ժողովոյն լատին թարգմանութիւնը ասանկ
մատենի մը վրայէն եղած է:

1 Մեկնույթիւն ընթերցուածոցն 1727. էջ 171, Կիւրղի Կոչումն ընծայու-
Կիւրղի Երուսաղէմացոյ. տպ. Կ. Պոլսի թեան ետեւը:

լուծող մէջ ալ: Սակայն այս տեղումն *պարսկերէն* զեռ հայ գրչադրաց կամ մատենագրաց մէջ երեւան չերաւ:

Փոխանակ «ի սրբոյ Կուսէն», ի յոյն բնագիրն ունի *միջոտ Կուսէն*, կամ վասն զի թարգմանիչը *ՄԴ(ՕՏ)* կարգացած է *ձեռն կարգալու տեղ*, կամ իրօք անանկ էր իր յոյն օրինակը:

9. Հոգևոյն սրբով, որով էստ մարմին հոգի եւ միտս եւ զամենայն որ ինչ է ի մարդ ճշմարտապէս եւ ոչ կարծեօք:

Ասանկ է հիմնական հայ բնագիրը. սակայն զանազան մասանց մէջ յունականէն կը տարբերի:

ա. Փէշտիմալճեան կրթէ թէ «որով», ը զհոգին սուրբ կը յարբերէ¹. սակայն հին մատենաք չեն կարդար «որով», հասկա որ եռ, եւ աս է յոյն բնագիրն համապատասխանողը: Ասանկ նաեւ Լամբրոնացի իր հանգանակի Մեկնութեան մէջ:

բ. «Մարմին, հոգի եւ միտ», Ասանկ հասարակ ընթերցուածը, սակայն յոյնն է *մարմին եւ հոգի*, եւ այլն, որուն կը յարմարի հայ բնագիրը՝ *Ներսիսի Հինոյն թղթոյն մէջ 707 դարուն*:

գ. Տեսանք քանի մը գրչագիր, քանի մ'ալ տեսած է Փէշտիմալճեան, որոնց նաեւ Լամբրոնացին կը միաբանի հանգանակի Մեկնութեան մէջ, որոնք «որ ինչ է ի մարդ», ին տեղ՝ կըսեն որ ինչ է *մարդ*: Վիչ մը ետքը պիտ'որ տեսնենք² որ թարգմանչին ձեռքի յոյն բնագիրն աս վերջին կերպովն է եղեր:

դ. Յոյն բնագիրն մէջ «ի մարդ», էն ետքը անմիջապէս կ'աւելցուի՝ *ստուանց մարդ*, ասիկայ հայ գրչագիրներէն զեռ երեւան չերաւ. սակայն Լամբրոնացին³ ճիշդ աս տեղը կը յարէ կամ կը կարդայ՝ *բաց ի մարդ*, (*χωρίς άμαρτίας*):

ե. Ձեռագիրներէն ոմանք ունին՝ հասարակ ընթերցուածին համեմատ՝ «ճշմարտապէս եւ ոչ կարծեօք», ոմանք զարձեւալ՝ աս վերջինն աղաւաղելով՝ «ճշմարտապէս եւ ոչ կարծիս ունեւով», Յոյն բնագիրն աս երեք ընթերցուածէն մինակ միջինը կ'արդարացնէ, որն որ նախընթաց որ եռին հետ կը կապուի: Ուստի բոլոր նախընթաց մատենքն ալ մէկտեղ առնելով՝ ասանկ է սկզբնական եւ վաւերական ընթերցուածը: Ծնաւ կատարելապէս ի Մարիամայ սրբոյ Կուսէն, Հոգևոյն սրբով, որ եւ մարմին, հոգի եւ միտս եւ զամենայն որ ինչ է մարդ, ճշմարտապէս եւ ոչ կարծեօք, ունեւով,,

Վանի մը դար ետքը աս «ունեւով», ը սարբերութեան ծայրէն վերցուելով, գրուեցաւ *եւստ* մը անոր սկիզբը, որով անշուշտ աւելի զիւրիմանց եղաւ յօդուածը: Աս է պատճառը որ քանի մը գրչագիրք նոր «էստ», ը առնելէն ետքն ալ միանգամայն հին «ու-

¹ Լուսաշաւիղ. էջ 50:

² Տես էջ 18, վերջին տող:

³ Հանգանակի մեկնութեան մէջ:

նեւով,,ն ալ պահեցին, ուստի շփոթեցաւ յօդուածը. եւ յայտմ գիպուածի երբեմն պատահեցաւ որ «կարծեօք ունեւով,,ը կարծիս ունեւովի փոխուեցաւ: Ասանկ է *Ներսիսի Լամբրոնացւոյ Պատարագամատուցին մէջ* բնագիրը, եւ *Վենետիկի վանքին ձեռագրաց մէջ* երկաթագիր մատենինը 1284ին գրուած (Ժմգրք. ԻԲ): Բնական է որ «էստ», ը զեռ *Ներսիսի Հինոյն թղթոյն մէջ* չգտնուի 707 դարուն. բայց արդէն Խոսրովայ քով 907 դարուն¹, եւ 1342ին լատին թարգմանութեան, մէջ կը կարդանք *եւստ*՝ առանց ունեւովի: — Խոսրով «կարծեօք», ը՝ յաջորդ խօսքին տարով կըսէ. «եւ ոչ կարծեօք չարչարեցաւ,, եւն:

10. Զարչարեալ, խաչեալ, թաղեալ:

Ար գտնուին գրչագիրք՝ որոնք «թաղեալ,,էն առաջ կ'աւելցնեն *մտուալ*². սակայն յոյն չունի: Ընոր համար յոյնը «չարչարեալ,,էն ետքը անմիջապէս կը յարէ՝ *այս ինքն*. որովհետեւ հոս ալ *Նիկիոյ հանգանակին* «չարչարեալ,,ին յաւելուած կամ մեկնութիւն մը վրայ կու գայ՝ *խաչեալ, թաղեալ*, որոնք *Նիկիականին* մէջ չկան: Հոս ընտիր հայ գրչագիրները սոյն «այս ինքն,, մասնիկը պահած են: Այս կարգէն է Փէշտիմալճեանին իրեն առաջնորդ ընտրած օրինակը, նոյնպէս *Ներսիսի Պ. ի* օրինակը, նոյնպէս վերոյիշեալ *Վենետիկի ԻԲ*. Ժամագրոց օրինակը. եւ վերջապէս *Վիննայի կայսերական եւ թագաւորական մատենադարանին* 19երորդը (էջ 106) եւ 14երորդը (էջ 59): Սակայն արդէն, Լամբրոնացւոյն դարուն ասոր զանցառութիւնը հասարակ եղած պիտ'որ բլայ:

11. Ելեալ յերկինս նովին մարմնովն:

«Ելեալ յերկինս նովին մարմնովն,,ին քով կայ յոյն բնագիրն մէջ նաեւ *միտոք* կամ *միտուալորոթեալ*: Ձեռագիրներէն ասիկայ չենք գտներ. սակայն Լամբրոնացին իր առջեւի օրինակին մէջ նոյնն ունեցած է: Իսկ յետագայ «եւ փառօք Հօր,,ը յոյն բնագիրն մէջ պարզապէս «փառօք,, է: Ասանկ եղած է նախնաբար հայ բնագիրն ալ, վասն զի 607 դարուն առաջին կէսին մէջ *Ներսէս Բ*³ եւ *Ներշապուհ Մամիկոնէից* եպիսկոպոս⁴ առ Եսորիս դրած թղթոյն մէջ սոյն հանգանակին մէկ հատուածն

¹ Մեկն. Ժմգրք. էջ 179:

² Ասանկ մեր Վիեն. մատենագրանին թիւ 97 ձեռագիրը. Վիննայի, կայս. - թգր. մատենագ. Cod. Arm. 19, էջ 106:

³ Գեռ 555ին կենդանի: Այս յայտնի է Հեղինակին գտած մէկ գրութեանէն, որ է «Ուստ միաբանութեան Հայոց

աշխարհիս ընդդէմ խուժկայ կամ Նետարականաց, ի ձեռն Ներսիսի Հայոց կաթ. եւ Ներշապուհ Մամիկոնէից եպո. եւ Պետրոսի Սիւնեաց եպո. եւն. որուն մէջ Խոսրովայ արքայից արքայի քտանուչորորդ տարին (որ է 854-5) նշանակուած է այս գրութեան ժամանակը: Ծ. Էրտ.:

⁴ Այս այն Ներշապուհն է որ Բար-

յառաջ բերելէն ետքը կ'ըսեն. «Օգտուածն նոյնին մարմնով
փառոք դատելոյ զիննդանիս եւ զիննդաւս»,:

12. Որոյ թագաւորութեանն ոչ գոյ վախճան:

Փէշախմարձեանի իրեն առաջնորդ բնարած օրինակը հոս ա-
սանկ ունի. «Որոյ տոհմը եւ անմահի թագաւորութեան ոչ գոյ
վախճան», : Եւ ընթերցուածն ամենեւին հիմ չունի յոյն բնագրին
մէջ. պարզապէս հայկական կը կարծեմ ասոր ծագումը, եւ նոյնն
ուրիշ կերպով շնուած չէ՝ բայց եթէ ծանօթ արեւելեան Արեւ-
սրբեան երգէն. «Սուրբ Աստուած, սուրբ հզոր, սուրբ անմահ»,
որն որ չայոց քով եղած է. «Սուրբ Աստուած, սուրբ եւ հզոր,
տոհմը եւ անմահ», : — Սոյն յաւելուածը երբեմն պատարագի
մէջ. «Օրհնեալ թագաւորութիւն չոր եւ Որդւոյ եւ չորդոյն
սրբոյ», խօսքին ալ (որն որ Յունաց Εὐλογημένη ἡ βασιλεία τοῦ Πα-
τρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος ἁγίου) կ'ըլլայ՝ այսպէս. «Օրհ-
նեալ տոհմը եւ անմահի թագաւորութիւնն չոր եւ Որդւոյ եւ
չորդոյն սրբոյ», : Կերեւայ որ Ամբրոնացի կը կարգայ հոս չիք
փոխանակ «ոչ գոյ», ի:

13. Հաւատամք եւ ի սուրբ Հոգին յանդէն եւ ի կատա-
րեալն, որ խօսեցաւ յօրէնս եւ ի մարգարէս:

Հոս յունականին նայելով՝ կը տեսնուի որ բաւական մէկ
հատուած մը հայերէնին մէջ պակսած է, անանկ որ ամբողջ պի-
տ'որ ըլլար. «Հաւատամք եւ ի սուրբ Հոգին, ոչ օտար ի Հօրէ եւ
յՈրդւոյ, այլ գոյակից Հօր եւ Որդւոյ, յանդէն եւ ի կատարեալն,
ի քարեխօսն, որ խօսեցաւ յօրէնս եւ ի մարգարէս», :

Գժուարաւ կրնանք այս յօդուածն ամբողջացնել մինակ չայ
զրչագրաց օգնութեամբ, որոնք մեզն ուրիշ բան չեն ընծայեր բայց
եթէ ան ձեւը՝ որն որ Պատարագամատուցին մէջ կը գործածուի.
ձեւ մը՝ որն որ միշտ համառօտութեան կը դիմէ: Միայն Ամբրո-
նացին հանգանակի Մեկնութեան ատեն կ'երեւայ որ, ի մէջ այլոց
օրինակաց, կատարելագոյն օրինակ մ'ունեցած է՝ որուն մէջ աս
յօդուածն ամբողջ էր. որովհետեւ աս չորդոյն սրբոյ եղած յօ-
դուածը մեկնելու ատեն, յոյն բնագրին համաձայն, կ'ըսէ. «եւ
նորին ինքեան ոչ օտար (չորդին) յեութենէ իսկութեան չոր եւ
Որդւոյ», : Եւ խօսքիս մէջ կը տեսնուի մէկ նախադասութեան
հաւաքուած՝ նախընթաց պարբերութեան կրկին անդամը, որ կը-
սէր. «ոչ օտար չոր եւ Որդւոյ, այլ գոյակից չոր եւ Որդւոյ», : Ինչ-
պէս «նոյն ինքն յեութենէ չոր», նոյն էր «համագոյակից չոր», ին:
«Բարեխօս», բառը զեռ հայ զրչագրիներէն երեւան չեղաւ:

14. Քարոզեաց զառաքեալն եւ ընակեցաւ ի սուրբն:

Եյսպէս բոլոր տպագրութիւնները: Սակայն քիչ չեն ան
զրչագիր օրինակները՝ որոնք, յունականին համեմատ, կը կարդան
յառաքեալն, ինչպէս որ կարգացած են Կերսէս Գ. եւ Ամբրո-
նացին Պատարագամատուցին մէջ: Բայց նաեւ ան սխալ ընթեր-
ցուածը՝ զառաքեալն, որով մերիններէն շատերը ուզեցին Քրիս-
տոսի համար ըսուած իմանալ, բաւական հեռութիւն ունի. անանկ
որ բոլորովին բացայայտ է որ Ամբրոնացին իր առջեւն երկու ըն-
թերցուածն ալ ունեցած է եւ կրկին իմաստով ալ տուած է:
Նոյն իսկ Գրիգոր Նարեկացի՝ որ երեք դար անկէ առաջ ծաղի-
ցաւ, յայտնի կը տեսնուի որ «զառաքեալն», կը կարգայ: Սակայն
եւ այնպէս Միսիթարայ օրովը եղած Սոյ միւնհոգոսին հրամանաւ
եղած լատին թարգմանութիւնը անանկ օրինակէ մ'եղած է՝ ո-
րուն մէջ «յառաքեալն», կը կարգացուէր:

Եւ վերջին ընթերցուածը՝ «քարոզեաց յառաքեալն», որն
որ մի միայն հարազատն է, իսկ եւ իսկ «զառաքեալն», ի չփոխուե-
ցաւ. հապա նախ եղաւ՝ «քարոզեաց զառաքեալն», ինչպէս
որ ունին շատ զրչագիրներ, որն որ այս անգ իմաստ մը չաղուն
համար՝ փոխուեցաւ եղաւ՝ «քարոզեաց զառաքեալն», եւ այս-
պէս կը գործածուի հիմայ ամէն անգ, բայց ուրիշ չէ:

15. Հաւատամք եւ ի մի միայն, ընդհանրական եւ առաքե-
լական եկեղեցի:

Գրեթէ զարմացմամբ մը դիտած էր Հ. Փափագեան որ քա-
նի մը ձեռագրաց մէջ հոս սանկ գրուած ըլլայ. «Հաւատամք եւ
յայս մի միայն ընդհանրական եւ առաքելական եկեղեցի», : Սա-
կայն այսպէս իսկ կը պահանջէ յոյն բնագիրը: Եւ «յայս» ը ձե-
ռագրաց մէջ զանազան շփոթութեան հանդիպած է. հասարա-
կօրէն իրմէ ետքը եկած միին հետ խառնուելով՝ եղած է այսմ՝
կամ յայսմիկ՝ կամ իրեն յ նախդիրը իրմէ նախընթաց «Հաւա-
տամք», բառին հետ ձուլելով՝ եղած է Հաւատաւայ այսմ եւ կամ
ի յայս միայն՝ զեղելով մին, կամ բոլորովին մի միայնը խա-
փանելով՝ յայս ընդհանրական, ինչպէս Գրիգորի Արշարու-
նեաց եպիսկոպոսի ընծայուած գրութեան մէջներ, կամ վերջա-
պէս անանկ ինչպէս 1248ին գրուած Վենետից երկաթագիր
ԻԲ. Ժամագիրքը կը կարգայ «Հաւատա այսմ միայն ընդհանրա-

¹ Մէյ մ'ըսելով. «Որ էջն ի Զօր-
դանն աղանակերոյ իջմամբ եւ ար-
դեաց զառաքեալն Որդի ըստ ձայնին հայ-
րականի», մէյ մ'ալ քիչ մը ետքը.
«Հաւատարմութիւն սրբոյ Սեւնհո-
գոսին յօրէնս եւ ի արեւելս եւ յաւե-
րաքեալն վասն աստուածաբանութեան

չորդոյն սրբոյ, յայսմ հետէ եւ զան-
հատականն ի նմանէ տրւութիւն, զի
արեւելոսն նա առաքելութն յորդաս աշ-
խարհի եւ բնութեաց ի արեւելոսն:

² Չեռագիրք մատենդր. Վիեննայի
Վանաց. թիւ 154 եւ 173:

16
կան,, եւայն: Շիշդ ասանկ վրիպակ ունեցող ընթերցուածով
եղած է ան հայ բնագիրը՝ որմէ Մխիթարայ կաթողիկոսի ասան
լատին թարգմանութիւն մ'եղած է. Credit in his sola univer-
salis et apostolica Ecclesia.

16. Ի մի մկրտութիւն, յապաշխարութիւն, ի քաւութիւն
եւ ի թողութիւն մնդաց :

Ասանկ է հասարակ ընթերցուածը. բայց բնագիրը կրէ
 “Ի մկրտութիւնն ապաշխարութեան եւ թողութեան մեղաց,,
 Յայտնի է որ ἀφεσσεως բառը քառորթեան եւ յոռորթեան
 թարգմանելը բնագրէն հեռանալ չէ. խնդիրը մնացած տարբերու-
 թեան վրայ է: Շիշդ աս հասարակ ապագրութեանց ընթերցուա-
 թին համեմատ գրչագիրներ պակաս չեն, նոյն իսկ Ներսիսի Շինո-
 զի եւ Ղամբրոնացւոյն օրինակները (եթէ կրնայ ապագրողաց կամ
 ընդօրինակողաց յայտմ. վտահուիլ) հարազատ ընթերցուածոյն
 չեն նպաստեր: Աս հարազատ ընթերցուածը պիտ’որ բլայ, յու-
 նականին համեմատ, նախ՝ “ի մի մկրտութիւնն ապաշխարու-
 թեան,,: Իրօք սրբոյն Ղազարու մատենադարանին (Ժմբք. ԻԲ.)
 երկաթագիր մատենին մէջ առ աջին ձեռամբ գրուած է ի մի
 մկրտութիւնն ապաշխարութեան, ետքէն երկրորդ ձեռք
 մկրտութիւնն ապաշխարութեան բառէն շնուած է յապաշխարութիւն:
 Նաեւ Սոյ ժողովոյն հայերէն օրինակն ալ ըստ այսմ էր՝ համեմատ
 յունականին. վասն զի լատին թարգմանութեան մէջ կը կար-
 դանք. In unum baptisma poenitentiae. Սոյն ձեւը, ստուգել
 մեր հանգանակէն առնուելով, կը գտնուի նաեւ ան յորդորակին
 մէջ որն որ կայ Մաշտոցաց մէջ, եւ երբեմն կը տեսնուի ի վերջ
 կոյս Անտոնազրոց աս վերնագրի տակ. “Արչումն ապաշխարու-
 թեան,,:

Թեան,,:
 Վան գրչագիրք՝ որոնց մէջ կը կարդացուի. «Վ մի մկրտու-
 թիւն ապաշխարութիւն,, որն որ անշուշտ իմաստ մը չունի, սակայն
 ցոյց մըն է թէ ինչպէս հին ձեւը քակուելով՝ մեղմով նոր ձեւոյն
 սկիզբ եղած է նախդիր մ'աւելցընելով. «Վ մի մկրտութիւն, յա-
 պաշխարութիւն,,: Աիւրիւ քով Արուստղեմացի հանգանակը կ'ըսէ.
 «ի մկրտութեան ապաշխարութեան ի թողութիւն մեղաց,,:
 Վժուարաւ կրնայ ըլլալ որ հայ բնագիրն՝ ինչպէս նաեւ յոյնը,
 սկզբնաբար անանկ եղած չըլլայ յայսմ մասին, ինչպէս Աիւրեղ ի-
 րենին մէջ կը կարդայ. սակայն անցումմբ ժամանակաց ան ամբողջ
 ասութիւնը կէտերով (գոնէ հայերէնի մէջ) երեք կտոր եղաւ,
 այս ինքն «ի մկրտութիւն, յապաշխարութիւն, ի թողութիւն
 մեղաց,,. նոյն իսկ «եւ,, շաղկապին պակսիլը երկրորդ եւ երրորդ
 անգամին մէջ՝ ըսածնեւրնուս աւելի եւս հաստատութիւն տալ
 կ'երեւայ:

17. [Ի յարութիւն մեռելոց]¹ ի դատաստանսն յախտենից
[Հողոց եւ մարմնոց. յաբքայութիւն երկնից եւ ի կեանսն յախ-
տենախանս]:

Կան զըջագիրքը, ինչպէս մեր Վ իննն. մանդրինն (ԹԻԼ 97) եւ կայսր. Թզր. մանգր. (Cod. Arm. 14) որոնք ունին «ի դատաստանն յառիտեանսկան», որն որ εἰς χρίσιν αἰώνιονին ըստ իմիք աւելի կը համապատասխանէ:

18. [Դակ որք ասեն՝ էր երբեմն, յորժամ ոչ էր Որդին, կամ էր երբեմն՝ յորժամ ոչ էր սուրբ շողին, կամ թէ յոչէից եղեն] կամ յայլմէ էութենէ ասեն լինել զՈրդին Աստուծոյ [եւ կամ զսուրբ շողին]:

Յոյն բնագրին մէջ կրկին բառ է “էութեան,, տեղ, որոնց մէկը՝ այս ինքն նποστασις, որ թէ անձն եւ թէ էութիւն կը նշանակէր, բայց քովը ουσια դրուած ատեն կը նշանակէր հոռի/թիւն: Ինչպէս Ներսիս Շինորի օրինակին մէջ՝ նոյնպէս շատ ձեռագրաց մէջ հայերէնն ալ կրկին բառ “յայլմէ էութենէ եւ ի գոյութենէ,, կրթէ, կատարեալ հաւասարն շանակութեամբ: Էլիմակուան տպագրութեանց մէջ երկուքէն վերջինը վերցուած է:

19. Եւ թէ փոփոխւելի են կամ ալլալելի:

Աւելի յունականին կը մօտենայ Բբրահամու կաթողիկոսի
6^{րդ} զարուն իր Շջարերականին ընթերցուածը “փոփոխել կամ
այլայելել”։ Ետը կը նպաստէ նաեւ Ներսիսի Շինողի թուղթը
7^{րդ} զարէն, որն որ ունի “կամ փոփոխել կամ այլայելել”։

20. *Զայնպիսիսն նզովէ կաթողիկէ առաքելական եկեղեցի²:*

Հոս մեծ զեղչում մը կայ հայերէնին մէջ: Յոյնը կրօւ է. “Օւայնպիսիան նղովեմք, քանզի նղովէ զնոսս կաթողիկէ մայր մեր եւ առաքելական եկեղեցի: Եւ նղովեմք զամենեսին՝ որ ոչն խոստովանին զյարութիւն մարմնոյ, եւ զամենայն հերձուած, այս ինքն զայնոսիկ՝ որ չենն ի հաւատոց աստի յայմանէ սուրբ եւ միայնոյ կաթողիկէ եկեղեցոյ,,: Եւ թերին՝ (որն որ ստուգիւ չի կրնար թարգմանչին արուել, իբրեւ թէ ամէն բան թարգմանելէն ետքը՝ աս վերջին ծայրը հեղգացած ըլլայ թարգմանելու) չենք կրնար մեզի ծանօթ ձեռագիրներէն լեզրնել: Սակայն հոս ալ Ներսիսի Ը ինողի թղթոյն մէջ գտնուած բնագիրը 7^{րդ} դարէն՝ աս պակասէն կտոր

1 Առ փակագծերու մէջ եղածներն
չունի բնագիրը :

2. Կան ձեռագիրք, ինչպես վիենն.
կայս. Կատենադարանին Cod. Arm. 19,
որոնք յայսմ մասին շարք մը տարբե-
րութիւններ ունին. բայց ասոնք, իբրեւ

բոլորովին կամայականը, քիչ արժեք
կրճան ունենալ, եւ են հետեւեալք.
« Իսկ որք ասեն զհաւիտ, էր երբեմն . . .
յօշիւից իդեալ . . . զի զսպախի ոռոգողութիւն
աւ ըստբնութի, այլ նշովի կաթմողիկէ եւ
բոլորակաւ հեղեղից » :

մի մեզի պահած է. որովհետեւ հոն ասնկ կը կարդանք. “Զայն-
պիսիսն Ագոստինոս, զի եւ գնոսս Ագոստինոս կաթողիկէ”, : Միա-
ցած մարմնի ալ՝ բաւական կտորուանք կը գտնենք լամբրոնացոյն
քով իր հանգանակի Մեկնութեանը մէջ, երբ որ ընդարձակ մեկ-
նաբանութեամբ մը աս խօսքերը կը գրէ նոյնին վերջերը. “Իսկ
նոքա ոչ պայլելի կամ փոփոխելի զմի եւ զմեկութեամբ բարի աս-
տուածութիւն ամենասուրբ Երրորդութեան իշխեցին հայհոյել
եւ աստուածամարտք երեւեցան, Ագոստինոս եւ տարագրեմք գնոսս
Եւստուծոյ եւ յորհնութենէ ուղղադաւան հաւատացելոց նորա,
եւ ոչ միայն մեր, այլ եւ ընդհանրական կաթողիկէ եւ ատարե-
րակաւ եկեղեցի Ագոստինոս եւ տարագրէ գնոսս ի հաղորդութենէ
ամենայն սրբոց եւ սիրելեաց Եւստուծոյ. քանզի օտարացան նոքա
ի մօրե, այս ինքն ի սկզբանէ կենաց իւրեանց”, :

Յայս վայր մէջ ընդ մէջ նշանակածներնէս յայտնի է՝ որ լամ-
բրոնացին ունեցած է ձեռքը աս հանգանակին թարգմանութենէն
ամբողջ օրինակ մը, բոլորովն անկախ ան բնագրէն՝ որն որ մեր
ծիսական գրոց մէջ հասարակ է :

Արդ որովհետեւ աս հայերէն բնագիրը իւր նախնական ամբող-
ջութեանը վերածեցինք, զենք հիմայ երկու բնագիրներն ալ,
հայր եւ յոյնը, զիմացէ զիմաց :

ՀԱՆԳԱՆԱԿԻՆ

ՀԱՅԵՐԵՆ ԲՆԱԳԻՐԸ¹

Հաւատամք ի մի Աստուած Հայր
ամենակալ, արարիչ երկնի եւ երկրի,
երեւելեաց եւ աներեւութից. եւ ի մի
տէր Երեսու Բրիստոս յորդին Աստուծոյ
ծնեալ Եւստուծոյ չօրէ Միածին, այս
ինքն յերթնէ չօր, Աստուած Եւստու-
ծոյ, լոյս ի լուսոյ, Աստուած ծնւած, Եւստուծոյ
ծնւած ծնեալ եւ ոչ արա-
րեալ, նոյնքնութիւն չօր, որով ամենայն
ինչ եղեւ որ ինչ յերկնս եւ ի վերայ
երկրի, երեւելիք եւ աներեւոյթք. որ
յաղագս մեր մարդկան եւ վասն մերոյ
փրկութեան, իջեալ յերկնից մարմա-
ցաւ, մարդացաւ, (այս ինքն) ծնաւ կա-
տարեւապէս ի Մարիամայ սրբոյ Կուսն
հոգի եւ միտս եւ զամենայն որ ինչ է
մարդ (ի մարդ) բաց ի մեղաց, ծնւած
տապալտ եւ ոչ կարծեօք ունեւորվ. չար-
չարեալ, այս ինքն խաչեալ, թաղեալ

ՅՈՅՆ ԲՆԱԳԻՐԸ

Πιστεύομεν εἰς ἕνα Θεὸν Πατέ-
ρα παντοκράτορα, πάντων ὁρατῶν
τε καὶ ἀοράτων ποιητὴν. καὶ εἰς ἕνα
Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Υἱὸν
τοῦ Θεοῦ, γεννηθέντα ἐκ τοῦ Πα-
τρὸς μονογενῆ, τουτέστιν ἐκ τῆς
οὐσίας τοῦ Πατρὸς, Θεὸν ἐκ Θεοῦ,
φῶς ἐκ φωτός, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ
Θεοῦ ἀληθινοῦ, γεννηθέντα οὐ
ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ·
δι’ οὗ τὰ πάντα ἐγένετο τὰ τε ἐν
τῷ οὐρανῷ, καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς,
ὁρατὰ τε καὶ ἀόρατα· τὸν δι’ ἡμᾶς
τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμε-
τέραν σωτηρίαν κατελθόντα, σαρ-
κωθέντα, ἐνανθρωπήσαντα, του-
τέστι γεννηθέντα τελείως ἐκ Μα-
ρίας τῆς ἀειπαρθένου διὰ Πνεύ-
ματος ἁγίου, σῶμα καὶ ψυχὴν καὶ
νοῦν, καὶ πάντα ὅσα ἐστὶν ἀνθρώ-

ու յերրորդ աւուր յարուցեալ, (եւ) ն-
լեալ յերկնս նովն մարմնովս նստալ
ընդ աջմէ չօր. զարոց է նովն մարմնովս
փառօք դասել զհեղաւորս եւ զմեղաւս.
որոյ թագաւորութեանն ոչ գոյ վախ-
ճան :

Հաւատամք եւ ի սուրբ Հոգին,
ոչ օտար ի չօրէ եւ յորդոյ, այլ նոյն-
քնութիւն չօր եւ յորդոյ, յանդիս (եւ)
ի կատարեալս, (ի բարեխօսն). որ խօ-
սեցաւ յորէնս եւ ի մարգարէս եւ յաւե-
տարման, որ էջն ի Յորդանան, քարո-
զեաց յատարեալսն (եւ) բնակեցաւ ի
սուրբսն :

Հաւատամք յայս մի միայն ընդ-
հանրական եւ ատարեւապէս եկեղեցի.
ի մի մկրտութիւն սուրբապետութեան ի
բաւութիւն եւ ի թողութիւն մեղաց¹. ի
յարութիւն մեռելոց. ի դատաստանս
յաւիտեանից հոգեց եւ մարմնոց. յար-
քայութիւն երկնից եւ ի կեանսն յաւի-
տեանական :

Իսկ որք ասնն՝ էր երբեմն, յոր-
ժամ ոչ էր Որդի, կամ էր երբեմն յոր-
ժամ ոչ էր սուրբ Հոգին, կամ թէ յո-
չեց եղին, կամ յայմէ էութիւն կամ
ի գոյութիւն ասել լինել զՈրդին Աս-
տուծոյ եւ կամ զսուրբ Հոգին (եւ) թէ
փոփոխելի է կամ այլայլելի, զայնպի-
սիսն նորովեք, քանզի նորով գոսս մայր
մեր կաթողիկէ եւ ատարեւապէս եկե-
ղեցի : Եւ նորովեք զամենեւին՝ որ ոչ
խոստովանին զյարութիւն մարմնոյ. եւ
զամենայն յերթնած, այս ինքն զայն-
պիկ՝ որ ոչն եւ ի հաւատոց աստի յայս-
մանս սրբոյ եւ միայն կաթողիկէ ե-
կեղեցոյ :

ποις χωρίς ἁμαρτίας, ἀληθινῶς
καὶ οὐ δοκῇσει ἐσχηχότα, παθόντα,
τουτέστι σταυρωθέντα, ταφέντα
καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ,
καὶ ἀνελθόντα εἰς οὐρανούς ἐν
αὐτῷ τῷ σώματι ἐνδόξως, καθί-
σαντα ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς, ἐργό-
μενον ἐν αὐτῷ τῷ σώματι ἐν δόξῃ
κρίναι ζῶντας καὶ νεκρούς, οὗ τῆς
βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος.

Πιστεύομεν καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα
τὸ ἅγιον, τὸ οὐκ ἀλλότριον Πατρὸς
καὶ Υἱοῦ, ἀλλ’ ὁμοούσιον ὃν Πατρὶ
καὶ Υἱῷ, τὸ ἀκτιστον, τὸ τέλειον,
τὸ Παράκλητον, τὸ λαλήσαν ἐν
νόμῳ καὶ ἐν προφήταις καὶ ἐδαγγε-
λίοις, καταβὰν ἐπὶ τὸν Ἰορδάνην,
κρηρῶσαν ἀποστόλους, οἰκοῦν ἐν
ἁγίοις.

Πιστεύομεν εἰς μίαν μόνην
ταύτην καθολικὴν καὶ ἀποστολι-
κὴν ἐκκλησίαν· εἰς ἔν βάπτισμα
μετανοίας καὶ ἀφέσεως ἁμαρτιῶν,
εἰς ἀνάστασιν νεκρῶν, εἰς κρίσιν
αἰώνιον ψυχῶν τε καὶ σωμάτων,
εἰς βασιλείαν οὐρανῶν καὶ ζοὴν
αἰώνιον.

Τοὺς δε λέγοντας ὅτι ἦν ποτε,
ὅτε οὐκ ἦν ὁ Υἱὸς ἢ ἦν ποτε ὅτε
οὐκ ἦν τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἢ ὅτι ἐξ
οὐκ ὄντων ἐγένετο, ἢ ἐξ ἐτέρας
ὑποστάσεως ἢ οὐσίας, φάσκοντας
εἶναι τρεπτὸν ἢ ἀλλοιωτὸν τὸν
Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἢ τὸ ἅγιον Πνεῦμα·
τούτους ἀναθεματίζομεν, ὅτι αὐτοὺς
ἀναθεματίζει ἡ καθολικὴ μήτηρ
ἡμῶν καὶ ἀποστολικὴ ἐκκλησία καὶ
ἀναθεματίζομεν πάντας τοὺς μὴ
ὁμολογούντας ἀνάστασιν σαρκὸς καὶ
πᾶσαν αἵρεσιν, τουτέστι τοὺς μὴ
ὄντας ἐκ ταύτης τῆς πίστεως τῆς
ἁγίας καὶ μόνης καθολικῆς ἐκκλη-
σίας.

¹ “Ի մի մկրտութիւն սուրբապետ-
ութեան ի թողութիւն մեղաց”, որն որ
համեմատ է Պետրոսի Առաքելոյ խօսքե-
րուն (Գրծ. Բ. 38) “Ապաշխարեմ է
Քրիստոս իւրաքանչիւր ոք ի մէջ յա-

նուն Տեառն մերոյ Երեսուի Բրիստոսի
ի թողութիւն մեղաց”, որն որ
համեմատ է Պետրոսի Առաքելոյ խօսքե-
րուն (Գրծ. Բ. 38) “Ապաշխարեմ է
Քրիստոս իւրաքանչիւր ոք ի մէջ յա-

գործքը՝ որուն յոյն բնագիրը հիմայ մէջտեղ չկայ: Ռարգմանու-
թեան լեզուն 5^{րդ} դարու առաջին կէսին նկարագրական եղած լե-
զուն է՝ որն որ անկէ ետքը աննմանելի մնացած է: Արդ Հայոց
կաթողիկոսը իր թղթոյն ան մասին մէջ՝ ուրիշ բան չընէր
բայց եթէ զԱւագորիոս ընդօրինակել անանկ նիւթապէս որ վեր-
ջերը կը շարունակէ օրինակելու նաեւ անանկ հատուած մը՝
որն որ իր առաջարկեալ նիւթին հետ ամենեւին կապակցու-
թիւն չունի:

Վնենք մեկը մեկալին զիմաց :

ԵՒԱԳՐ

Մտնող. Միտիթ. Վիհն. Թիւ 33 եւ 12 Դ:

Հաւատք որ ի նիկիա հաստատեցան: Հաւատամք ի մի Աստուած ամենակալ, յարաբիշ երկնից եւ երկրի աներեւոյթ եւ երեւելի արարածոց, եւ ի մի տէր Յիսուս Էփեսոս Որդի Աստուծոյ Միածին, այս ինքն ի գօրութենէ չօր, որով ամենայն ինչ եղեւ. Աստուած որ յԱստուծոյ, Լոյս որ ի Լուսոյ անտի ծնեալ եւ ոչ եղեալ, միազօր չօր որ վասն մարդկան էջ եւ մարմնն զգեցաւ, չար-չարեցաւ, յերիւ աւուր յարեալ, եւ յերկնս, եւ զայ միւսանգամ դատել զկենդանիս եւ զմեռեալս: Եւ ի հոգին սուրբ կենդանի:

Այլը որք ասեն եթէ էր երբեմն,
զի չէր իսկ, եւ յառաջ քան զծնունդն
չէր իսկ, եւ ի չէութենէ եղև իսկ, կամ
յայլմէ իմմմէ զօրութենէ կամ ի. գոյ-
ութենէ, կամ անցանելով է կամ եղ-
ծանելով է, գայնալիսին չգովմբ:

Այլ եւ գնեցեսիրութիւնս Սարգսի՝ որ ասէ եթէ նոյն իցէ Հայր եւ որդի եւ Հոգին սուրբ, այլ Հայր գիտեմք Հայր, եւ Հորդի՝ որդի, եւ Հոգին սուրբ՝ Հոգի, մի թագաւորութիւն, մի տէրութիւն, մի գորութիւն, մի աստուածութիւն:

Դարձեալ նգովեմք զՓոտինայ
հաւատսն, որ ապէն եղէ Ի Մարեմայ Է
ծնեալ Յիսուս, եւ էք երբեմն զի էք
Որդի: Զի միշտ Հայր եւ միշտ Որդի եւ
միշտ Հոգի աստուածողէն, Հոգի սուրբ,
կատարեալ, քարեկոս, առանց առնելոյ,
այլ էք իսկ, որ խօսեցաւ յօրէնս եւ Ի
մարգարէս եւ յառաքեալս եւ էլ Ի Յոր-
դանան գետ:

ՀԱՄԱՆ ԳԵՒՈՒՄ:
Այլ վաճառականները համաձայն
նշանակում են, որ այսպիսի հաշվարկներ
գրեթե չեն արվում, քանի որ հաշվարկ
ները չեն արվում, քանի որ հաշվարկ
ները չեն արվում, քանի որ հաշվարկ

U U 3 U 4

Սոփեարք Հայկականք, Բ. ԿՋ 140:

«Այլ մեր հաւատամքն է մի Աստուած Հայր ամենակալ, արարիչ երկնից եւ երկրի, երեսելի եւ աներեսելի արարածոց, եւ ի մի տէր Յիսուս Քրիստոս ի Միածին Որդին Յիսուս, այս ինքն էութիւն յէութեան, էութիւն ծնեալ, որով ամենայն եղև, Աստուած յԱստուծոյ, Լոյս ի Լուսոյ, ծնեալ եւ ոչ արարեալ, իսկակից Հօր, որ վասն մեր մարդկութեամբ էջ եւ մարմնացաւ, յսնճն արարչարարս, յարեաւ յերկից Կառք, եւ ել յերկինս, եւ զայ դատել զկենդանիս եւ զմեռեալս: Եւ ի սուրբ Հոգին հաւատամք:

տամբ: Խակոբասն էր երբեմն, գի չէ(ր),
մինչ չէս ծնեալ էր՝ չէր, եւ ասն (ի)
չէր լինէ եղն եւ յայլէ իմեմն զօրու-
թնէ եւ կամ եղծանելով եւ փոփոխելով,
զայնալիսին Դզովեմբ:

Զի միշտ Հայր, միշտ Որդի, միշտ
սուրբ Հոգին, Հոգի Աստուծոյ, կատա-
րեալ, բարեխօս, անստեղծ, անեղծ, որ
կօսեցաւ օրհնօք եւ մտադարեւիք եւ
ստարեւոյթք եւ էջն ի Յորդանան:

Եւ վասն մարգարէութեանս (Կր-
թա՝ մարգարէութեան) Որդւոյ այսպէս
հաւատամք, զի առ յանձն լինել մարդ
կատարեալ սրբով հոգւով, առեալ շունչ
եւ մարմին ծշմարտի հարչարեցաւ. ոչ

մարմինը եւ շունչը ծննդաբերութեան ժամանակէն ի վեր չեն արդարեւ փոխուած, եւ իրենց ինքնատիպութեամբ իրենց իրաւունքները պահպանելու իրաւունք ունենան։

Դարձեալ նզովեմք զԱրիսու եւ
զամենայն հերետիկոսիւն նոցա՝ որ ասեն
արարած զմիջին Աստուծոյ:

Այլ վասն կատարման հաստոց հաստատմի ի մի մկրտութիւն ապաշխարութեան, ի մի յեկեղեցի, յարութիւն մարմոյ, յարքայութիւն երկնից եւ յաւիտեանական դատաստանն :

Այլ վաճառ Աստուծոյ խոստովա-
նիմք ի Հայր եւ Որդի եւ ի Հոգին սուրբ,
մի աստուածութիւն սրբոյ Ներշնչու-
թեամբ: Զի Հոգի Աստուած է քայց ի
կամաց նորա նրբեցցաւ, խօսեցաւ ընդ
սրբոյարմն իւր, ընդ Աղամայ եւ ընդ
Նոյի, ընդ Աբրահամու... եւ ընդ այլ
սուրբմն ամենեանս:

Այլ որ միանգամ զիրք ասին աշխ
Տեսան կամ ահանջս կամ այնպիսի հնչ
մեր ի ծշմարտութիւն հաւատացեալ եմք՝
զի անհաս է եւ անիմաստ. եւ զամենայն
մարդ ըստ պատկերի ինքզայնորանց իւ-
րոց ստեղծեալ է. այլ որպէս հնչ զհնչ
իցէ, ի Տէր թողցուր զիտեւ.:

Ուստի ասկէ յայտնի բան չի կրնար ըլլալ որ Սահակ կամ
անոր ատենադպիրն՝ ուրիշ բան ըրած չէ վերոյիշեալ կտորին մէջ
բայց եթէ Նւազրի խօսքերը համառօտելով առնուլ՝ ան հա-
տուածին հետ ի միասին՝ որն որ Մարդկակերպականաց մոլորու-
թեանը կը հայի, որուն վրայ, Նւազրի ատեն, վանականաց մէջ
մեծաւ ջերմութեամբ կը վիճուէր :

Եթէ առաջիկայ հանգանակիս կերտուութիւնը ճշդ դարէն վեր չ'երբեր, արդեօք Ա-Պոլսոյ բռնած հանգանակը կը դործածէին չայք անկէ առջի դարերու մէջ:

Ար կարծենք որ կրնայ համարձակ ըսուիլ թէ աս Ա-Պոլսի հանգանակը Հայաստանի մէջ երբեք հանդիսապէս չգործածուեցաւ . եւ ոչ ալ ունինք հիններէն անոր հայերէն թարգմանութիւնը : Եթէ Մսեր նոյն հանգանակն իր յառաջաբանականներուն մէջ յառաջ կը բերէ, անիկայ Հարց Մխիթարեանց թարգմանութիւնն յառաջ կը բերէ, անիկայ Հարց Մխիթարեանց թարգմանութիւնն է : Հազիւ քանի մը յիշողութիւններէն գիտենք որ սոյն հանգանակը 6^{րդ} դարուն վերջերը մերիններուն անձանօթ չէր :

Եթե ինքն սկսած էր չարաբարանաց, այլ
վասն մեր էառ յանձն գշարաբարանս,
կառնեցաւ եւ թաղեցաւ եւ յերկր աւուր
արեաւ եւ յերկինս համբարանս եւ ընդ
աշմէ չօր նստաւ, եւ գալոց է դատել
գլինդանիս եւ գլինոնալս:

Այլ առ կատարման հաւատոյ՝
հաւատամբ ի մի մկրտութիւն աւազեա-
րութեան, եւ ի մի կաթողիկէ՝ եկեղեցի
եւ ի յարկութիւն մեռելոց եւ յարկաւո-
թիւն երկնից եւ ի զատաստանման յաւի-
տենաւանս:

Եւ Աստուած խոստովանելով զհայր եւ զՊրդի եւ զսուրբ Հոգին, մի աստուածութիւն սուրբ Երրորդութեանն: Զի Հոգի է Աստուած եւ կամօք երեւեալ, խօսեալ օրինօք եւ մարգարէիւք եւ առաքելովք:

Հաւատամբ ճշմարտին անգիտու-
թեամբ եւ անհատութեամբ զի ամենայն
մարդ ըստ պատկերի Աստուծոյ. այլ թէ
որպէս կամ զհարդ, Աստուծոյ է գիտել.:

Բարգէն վերոյիշեալ Բ. Թղթոյն մէջ կրթէ. «Հաւանեալ եմք ամենայն իրօք գրեցոյն առ ի նոյանէ եւ նովին վարիմք հաւատովք ի սրբոց ՅԺԲ Ժառանգեալ եւ ի ՇԺԻցն հաստատեալ»,¹ Նոյն տեղ քիչ մը ետքն ան հատուածին մէջ՝ զորն որ վերն յառաջ բերինք, կրթէ Բարգէն. «Խոստովանիմք զՀայր եւ զՈրդի զԹնեալն ի Հօրե յառաջ քան զյառաջնունս»,² Սակայն աս խօսքերն անվրէպ Ս-Պոլսի հանգանակը չեն ակնարկեր: Այլ անոր հակառակ Մովսէս Աղանկայտուացի, 707 դարուն պատմագիր, պահած է մեզի Յովհաննու Բ. Հայոց կաթողիկոսի սինհոդոսական Թուղթն առ Աբաս Աղուանից կաթողիկոս 607 դարու առաջին կէսէն, որն որ չէ թէ մինակ անտարակուսելի կրնէ աս հանգանակին գոյութիւնը Հայոց մէջ, հապա միանգամայն 507 եւ 407 դարուց Թարգմանութիւն չը լսալը ակնբերել կը ցուցնէ: «Խոստովանիմք, կրթեն Հայոց եպիսկոպոսունք, զմի Աստուած Հայր աւմենակալ, զարարողն ամենայնի, եւ ի մի տէր Յիսուս Քրիստոս, Որդի Աստուծոյ ծնեալ ի Հօրէ, Աստուած ճշմարիտ յԱստուծոյ ճշմարտէ, որով ամենայն, եւ ի սուրբ Հոգին եղող ի Հօրե, ընդ Հօր եւ ընդ Որդոյ երկրորդացուալ եւ յառաջնունս»,³ Սոյն յառաջ բերուած հատուածին մէջ զըռշմուած է սոյն հանգանակին Թարգմանութեան ասանք: Չէ թէ մինակ չկայ հոն 507 դարու հայերէն լեզուին որոշ նկարագիրը, հապա ան երկու երեք տողին մէջ սա եզրները՝ «արարող», «եղող», «երկրպագեալ», բաւականապէս կը մատնեն Թարգմանութեան նորագոյն ժամանակը. վասն զի անկէ հնագոյն ժամանակին ոճովը պէտք էր ըսուիլ՝ յարարիչ, որ (ի Հօրե) եղակե, երկրպագութիւնս ասուալ:

Մսեր՝ Մովսիսի Խորենացոյ² պատմաճներուն նայելով, եւ մերիններուն ընդհանուր սովորութեան համեմատ (որոնց հետեւած են անպզուտութեամբ նաեւ արտաքիններէն շատերը, ինչպէս ուրիշ շատ բաներու մէջ պատահած կը տեսնենք,) չե տարակուսիր ամենեւին զՆերսէս Ա. Ս-Պոլսոյ Ժողովոյն 381ին ներկայ եկեղեցիներու եւ անկէ սոյն Ս-Պոլսոյ ըսուած հանգանակը Հայաստան բերած բսելու. անանկ որ անկէ ետքը ձեւացած ըլլայ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ըսուած հանգանակը՝ խառնմամբ՝ Նիկիականին եւ Ս-Պոլսին, որն որ բոլորովին առասպելաց կարգը պէտք է դրուիլ: Արդէն ուրիշ տեղ³ ցուցուցած ենք որ յայսմ մասին նախադաս է Փաւստոսի Բիւզանդացոյ պատմութիւնն, այսինքն որ «Ներսէս սպանուեցաւ ան Հայոց արշակունի Թագաւորէն՝ որն որ Հայոց պատմութիւնը՝ Պապ, եւ Ամիանոս Մարկեղինոս՝ Պարա կ'անուանէ եւ զորն որ 374ին ուստի Ս-Պոլսոյ Ժողովէն իբր 7 տարի առաջ

Պաղէսի հրամանաւ Տրայիանոս կոմս Հայաստան սեղանի վրայ մեռցուց»¹:

Ուստի 407 եւ 507 դարու Հայոց հանգիստապէս գործածած հանգանակը միայն Նիկիականն եղած է, ինչպէս կ'երեւայ, գրեթէ իր ամենագլուտ ձեւին մէջ, զոնէ 507 դարուն այսինքն այնպէս՝ ինչպէս մեզի կը հաղորդէ Բարգէնի ա. Թուղթը, աւելցրենով ի վերջէ սա խօսքը. «Այսպէս հաւատացաք՝ որպէս մկրտեցաք եւ սուրբ Հարք կանոնեցին եւ այլ սահման արտաքոյ այսորիկ կանոնոյ չէ եւ ոչ ընկալաք եւ ոչ ընդունիմք»,²

Թէ ինչու Խոստանդինուպոլսոյ ըսուած հանգանակը Հայաստան ան գործածութիւնը չունեցաւ՝ զորն որ բոլոր Արեւելք ունէր, նոյն երկրին եկեղեցական պատմութենէն կը մեկնուի: Ասիկայ 507 դարուն վերջը Հայոց Յունացմէ բաժնուելուն հետեւութիւնն էր: Նանսթ բան է 307 եւ 407 տիեզերական Ժողովներէն ետքը բոլոր արեւելք կամաց կամաց դադրեցան իւրաքանչիւր եկեղեցւոյ առանձնական հանգանակներն, եւ մկրտելեաց միայն Նիկիականը կամ Ս-Պոլսինը կ'աւանդուէր: Հատ տեղ, ինչպէս Նիւստարէմ, առանձնական հանգանակը նախ Նիկիականին, Նիկիականն ալ ետքէն Ս-Պոլսինին տեղի տուաւ, մանաւանդ Օկենոսի Հենոտիկոնէն (Միաւորութեան գրէն) ետքը, որն որ կը պատուիրէր մինակ ասիկայ գործածել: Այսպէս նաեւ Յուստինոս կայսր 566ին. վասն զի Միաբնեայք աւելի նախագասութիւն մը տալ կ'երեւային Նիկիական Հարց հանգանակին:

Ուրեմն եթէ 407 եւ 507 դարուն մեր Հարցը գործածած հանգանակը՝ հիմայ մեր գործածածը չէ եւ ոչ ալ՝ Ս-Պոլսինը, հարկաւ Նիկիականն էր: Նոյնը, զոնէ 507 դարունը մեզի պահած է Բարգէն վերը յիշուած ա. Թղթոյն մէջ՝ ուր Բարգէնի խանգարած լեզուէն բոլորովին տարբեր լեզուաւը՝ անանկ կեցած է, ինչպէս Աւուկասեան ցեղին սպիտակ մարդը Ափրիկէի Աթովպացւոյն քով կը կենայ:

Ահաւասիկ նոյնն՝ իրեն մանր տարբերութիւններովը, զորոնք բացայայտ ընելու համար՝ դնենք դիմացը նոյն խոսքի Ս. Աթանասի «Վասն վճռոց Նիկիայ Ժողովոյն», զրբին մէջ յառաջ բերած Աւսեբիոսի Աեսարացոյ Թղթոյն մէջնը: Տարբերութիւնները՝ զորոնք ուրիշ գրով կը դնենք, մտադրութեան արժանի են:

Հաւատամք ի Աստուած Հայր աւմենակալ, ամենցուն երեւելեաց եւ աներեւութից արարիչ, եւ ի մի Տէր Յիսուս Բրիստոս յՈրդին Աստուծոյ, ծնեալ ի Հօրէ Միածին, այս բնքն ի գոյութենէ

Πιστεύομεν εἰς ἕνα Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα, πάντων ὁρατῶν τε καὶ ἀορατῶν ποιητὴν· καὶ εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, γεννηθέντα ἐκ

¹ Մովս. Վաղ. Հատ. Ա. էջ 226:

² Գիւրք Գ. Գլ. ԼԴ:

³ Տիեզ. պատմ. Հատ. Բ. էջ 511:

¹ Ամբ. Մարկեղ. Գիւրք Լ. Գլ. 1:

փով Արեւելից եկեղեցիք ան մոլորութեանց դէմ իրենց ընդարձակուած հանգանակները կը դնէին: Նիկիոյ ժողովոյն մէջ յաւիտենական Բանին աստուածութեանը դէմ հայհոյական վարդապետութիւնը մերժութեան ետքը իրարու յաջորդեցին, 381 էն շատ առաջ, երեք մոլորութեան ասպարէզք:

... Հակառակ աստուածութեան շողոյն սրբոյ՝ որն որ արարած կը քարոզուէր:

Բ. Հակառակ ամբողջութեան մարդկային բնութեան ի

Ա.

Կը հաստատուի Հոգւոյն սրբոյ աստուածութիւնը չհզեմարտից դէմ:

Հ. Բ. Եւրոպայի Կ. 120, Բ. Եւրոպայի Կ. 120, Բ. Եւրոպայի Կ. 120, Բ. Եւրոպայի Կ. 120:

Բ.

Կը հաստատուի -- 1. Հոթիւնը -- 2. Մարդկային թիւնն ու ամբողջութեան Աստուծոյն:

Հ. Բ. Եւրոպայի Կ. 120, Բ. Եւրոպայի Կ. 120, Բ. Եւրոպայի Կ. 120:

Πιστεύομεν εἰς ἕνα Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ τε καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀορατῶν· καὶ εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων· τοῦτέστιν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς, φῶς ἐκ φωτός, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, γεννηθέντα οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐν τῇ γῇ· τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα ἐκ τῶν οὐρανῶν καὶ σαρκωθέντα ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς παρθένου, καὶ ἐνανθρωπήσαντα, σταυρωθέντα τε ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, καὶ παθόντα καὶ ταφέντα καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, κατὰ τὰς γραφάς, καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς, καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης, κοίνας ζωῆς καὶ νεκρῶν· οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος.

Հաւատամքի մի Աստուծոյն Հայր ամենակալ, յարարիչ երկնի եւ երկրի ամենայն երեւելիաց եւ աներեւելից. եւ ի մի տէր Յիսուս Բրիստոս Որդի Աստուծոյ Միածին որ ի չորէ ծնեալ յառաջ բան զամենայն յաւիտեանս, այս ինքն յեղեթնէ չոր, ի լոյս ի լուսոյ, յԱստուծոյ ճշմարիտ յԱստուծոյ ճշմարտէ ծնեալ եւ ոչ արարեալ, յեղեթնէ չոր, որով ամենայն եղեւ, որ ինչ յերկնս եւ որ ինչ յերկրի. որ վասն մեր մարդկան եւ վասն մերոյ փրկութեան էջ յերկնից եւ մարմնացաւ ի չորսոյն սրբոյ եւ ի Մարիամայ կուսէն, եւ մարդացաւ եւ խաչեցաւ վասն մեր առ Պննւացեալ Պրիւատիւս, եւ շարաբեցաւ եւ թաղեցաւ եւ յարեաւ յերկր աւուր ըստ գրոց եւ ի յերկնս եւ նստաւ ընդ աջէ չոր եւ զայ միւս ամբողջ հանդերձ փառք դատել զկենդանիս եւ զմեռեալս, որոյ թաղաւորութեանս միւլիցի վախճան:

Πιστεύομεν εἰς ἕνα Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα, πάντων ὁρατῶν τε καὶ ἀορατῶν ποιητὴν, καὶ εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, γεννηθέντα ἐκ τοῦ Πατρὸς μονογενῆ, τοῦτέστιν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς, Θεὸν ἐκ Θεοῦ, φῶς ἐκ φωτός, Θεὸς ἀληθινὸς ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, γεννηθέντα οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, τὰ ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, ὁρατὰ τε καὶ ἀόρατα· τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα, σαρκωθέντα, ἐνανθρωπήσαντα, τοῦτέστι γεννηθέντα τελείως ἐκ Μαρίας τῆς ἀειπαρθένου διὰ Πνεύματος ἁγίου, σῶμα καὶ ψυχὴν καὶ νοῦν καὶ πάντα ὅσα ἐστὶν ἀνθρώποις χωρὶς ἁμαρτίας ἀληθινῶς, καὶ οὐ δοκῇ ἐσχηκότα, παθόντα, τοῦτέστι σταυρωθέντα, ταφέντα καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ ἀνελθόντα εἰς οὐρανὸν ἐν αὐτῷ τῷ σώματι ἐνδόξως· καθίσαντα ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς, ἐρχόμενον ἐν αὐτῷ τῷ σώματι ἐν δόξῃ κοίνας ζωῆς καὶ νεκρῶν, οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος.

Վրիստոս, երբ որ Աստուծոյն հայր ժխտէին անոր միտք եւ հոգի բանաւոր:

Գ. Բ. Եւրոպայի նախնիքային հակառակ չէ թէ միակ է ընծայուէր անոր՝ հոգի բանական մարդկային, հապա նաեւ անձն մարդկային, բաժնելով զանի երկու անձնաւորութեան:

Ա. Հաւատիկ աստեղ համապատասխանող երեք հանգանակները:

Բ.

Կը հաստատուի -- 1. Հոթիւնը -- 2. Մարդկային թիւնն ու ամբողջութեան Աստուծոյն:

Հ. Բ. Եւրոպայի Կ. 120, Բ. Եւրոպայի Կ. 120, Բ. Եւրոպայի Կ. 120:

Գ.

Կը հաստատուի -- 1. Հոգւոյն սրբոյ աստուածութիւնը -- 2. Ամբողջութեան մարդկային բնութեան ի Բրիստոս -- 3. Միութեան անձն ի Բրիստոս գիտարարար Ամբողջոյն պարզեմ դէմ:

Հ. Բ. Եւրոպայի Կ. 120, Բ. Եւրոպայի Կ. 120, Բ. Եւրոպայի Կ. 120:

Հաւատամքի մի Աստուծոյն Հայր ամենակալ ամենայն երեւելիաց եւ աներեւելից արարիչ. եւ ի մի տէր Յիսուս Բրիստոս Որդի Աստուծոյ, ծնեալ ի չորէ Միածին, այս ինքն յեղեթնէ չոր, Աստուծոյ յԱստուծոյ լոյս ի լուսոյ, Աստուծոյ ճշմարիտ յԱստուծոյ ճշմարտէ ծնեալ եւ ոչ արարեալ, եղեթնէ չոր, որով ամենայն եղեւ, որ ինչ յերկնս եւ ի մերայ երկրի, երեւելիք եւ աներեւելիք. որ վասն մեր մարդկան եւ վասն մերոյ փրկութեան էջ, մարմնացաւ, մարդացաւ, այս ինքն ծնաւ կառարարեալս ի Մարիամայ միջոց կուսէն Հոգւոյն սրբոյ, մարմնացաւ, այս ինքն եւ հոգի ի միսս եւ զամենայնորեւէ մարդկան, բաց ի մեղաց, ճշմարտապէս եւ ոչ կարծեօք ունեւով. շարաբեցաւ, այս ինքն խաչեցաւ, թաղեցաւ եւ յարեաւ յերկր աւուր եւ ի յերկնս նստեալ ընդ աջէ չոր, գաւորցէ նովին մարմնով փառք դատել զկենդանիս եւ զմեռեալս. որոյ թաղաւորութեանս միւլիցի վախճան:

Πιστεύομεν εἰς ἕνα Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα, πάντων ὁρατῶν τε καὶ ἀορατῶν ποιητὴν, καὶ εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, γεννηθέντα ἐκ τοῦ Πατρὸς μονογενῆ, τοῦτέστιν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς, Θεὸν ἐκ Θεοῦ, φῶς ἐκ φωτός, Θεὸς ἀληθινὸς ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, γεννηθέντα οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐν τῇ γῇ, ὁρατὰ τε καὶ ἀόρατα. Τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα καὶ σαρκωθέντα, τοῦτέστι γεννηθέντα τελείως ἐκ τῆς ἁγίας Μαρίας τῆς ἀειπαρθένου διὰ Πνεύματος ἁγίου, ἐνανθρωπήσαντα, τοῦτέστι τελείως ἀνθρώπον λαβόντα, ψυχὴν καὶ σῶμα καὶ νοῦν καὶ πάντα, εἴ τι ἐστὶν ἀνθρώπου, χωρὶς ἁμαρτίας, οὐκ ἀπὸ σπέρματος ἀνδρὸς, οὐδὲ ἐν ἀνθρώπῳ, ἀλλ' εἰς ἑαυτὸν σάρκα ἀναπλάσαντα, εἰς μίαν ἁγίαν ἐνότητά· οὐ καθάπερ ἐν προσηγορίᾳ ἐνέπνευσέ τε καὶ ἐλάλησεν καὶ ἐνήργησεν, ἀλλὰ τελείως ἐνανθρωπήσαντα. Ὁ γὰρ λόγος σὰρξ ἐγένετο, οὐ τροπὴν ὑπόστατος, οὐδὲ μεταβολὴν τὴν ἐαυτοῦ θεο-

Հաւատամքի մի Աստուծոյն Հայր ամենակալ ամենայն երեւելիաց արարիչ. եւ ի մի տէր Յիսուս Բրիստոս Որդի Աստուծոյ, ծնեալ ի չորէ Միածին, այս ինքն յեղեթնէ չոր, Աստուծոյ յԱստուծոյ լոյս ի լուսոյ, Աստուծոյ ճշմարիտ յԱստուծոյ ճշմարտէ ծնեալ եւ ոչ արարեալ, եղեթնէ չոր, որով ամենայն եղեւ յերկնս եւ յերկրի, երեւելիք եւ աներեւելիք. որ վասն մեր մարդկան եւ վասն մերոյ փրկութեան էջ եւ մարմնացաւ, այս ինքն ծնաւ կառարարեալս ի Մարիամայ միջոց կուսէն Հոգւոյն սրբոյ. մարդացաւ, այս ինքն եւս մարդ կառարարեալ. հոգի եւ մարմնս եւ միսս, որ ինչ է մարդ, բաց ի մեղաց, ոչ եթէ ի սերմանէ անի եւ ոչ ի մարդուն, այլ ինքն յինքն մարմնս ստեղծեալ ի մի տէր միութիւն. ոչ որպէս Բրիստոս անշնչեաց եւ ի սուեցաւ եւ ազդեցոյց, այլ մարդացաւ կառարարեալս. բանից բանս մարմնս եղեւ: Երբ ոչ եթէ ընդ փոփոխմամբ ինչ անկաւ եւ ոչ փոփոխեցաւ ինչ յերմէ աստուածութեանս, բանից մի տէր Յիսուս Բրիստոս

Ս. Լալիւիան իր յառաջ բերած կրկին հանգանակներէն առաջ եւ վերջը զխոռոլթիւններ կ'ընէ. ա. Հանգանակէն յառաջ սա խօսքերով. «Մի գաղթիք առ եկեղեցւոյ հաւատքը պահելէն, զորն որ սուրբ եւ միակ Աստուծոյ կոյսը (եկեղեցին) յառաքելոց Տեառն իրեն աւանդուած ընդունեցաւ. եւ նոյնը կրկնեցէք ամենայն փութով երախայից՝ որոնք որ մկրտութեան կը պատրաստուին: Չէ թէ մինակ կը վայելէ որ ձեր որդւոցը նոյնը պատուիրէք սոյն հաւատոյ ձեւն զորն որ հասարակաց մայրը կ'ընդունի, բացառյալ անոնց առջեւը դնելը, : Չեւը լմնալէն ետքը կ'աւելորնէ սուրբ Հայրը. բ. «Սոյն հաւատքը (կամ հաւատոյ ձեւը) սուրբ առաքելոցմէ աւանդուած է, եւ եկեղեցւոյ մէջ սուրբ քաղքին մէջ, բոլոր սուրբ եպիսկոպոսներէն որոնք երեքհարիւր տասնէն աւելի էին, սահմանուած է, : Ուրեմն նաեւ Լալիւիան Նիկիոյ Հարց կ'ընծայէ ան հանգանակը՝ որն որ ետքէն Վ-Պոլսոյ Հարցմէ գործածուեցաւ եւ անոր համար Վ-Պոլսոյ ըսուեցաւ:

Իսկ վերը յառաջ բերուած գ. ձեւը չգրած՝ սանկ կ'ըսէ նոյն Հայրը. «Որովհետեւ մեր օրերը ետեւէ ետեւ հերետիկոսութիւնք ելան մինչեւ սա ժամանակը, Վ աղենտիանոսի եւ Վ աղէսի թագաւորութեան ատեն, որոնց հիմայ տասներորդ տարին է, իսկ Վրաստիանոսինը՝ վեցերորդ, եւ Վիտիկոստիանոս բունաւորէն՝ իններորդն է (374), անոր համար թէ դուք եւ թէ մենք եւ բոլոր ուղղափառ եպիսկոպոսներ, եւ որպէս զի մէկ խօսքով ըսեմ, բովանդակ կաթողիկէ եկեղեցին՝ ատեն ատեն երաժ հերետիկոսութեանց դէմ, քիչ մ'առաջ զրուած սրբոց Հարց հաւատոյ ձեւին համեմատ գլխաւորաբար անոնց՝ որոնք մկրտութեան պիտ'որ մատչին, կը հրամայէ որ ասանկ դաւանին եւ ըսեն, :

Երրուսդէմացի հանգանակը՝ զորն որ սուրբ Վիւրեղ Սոսմանց ընծայութեան մէջ ցրիւ յառաջ կը բերէ, բազմօք կը միաբանի ա. ձեւին՝ տեղ տեղ նաեւ բ. ձեւին հետ: Վիւրեղ իր Սոսման ընծայութեան զիրքը 347ին կամ 348ին գրած է, ուստի Վ-Պոլսոյ սիւնհոդոսէն 33 տարի առաջ: Ե. հաւաստիկ հոն գործածուած հանգանակը, ինչպէս Մնտոն Եւգոստինոս (Թուլթե) (Touthe) Բենեդիկտեան կարգէն կէս մը վերնագիրներէն եւ կէս մը ձառերէն հաւաքելով քովէ քով բերած է:

Ἡ ἁγία καὶ ἀποστολικὴ
πίστις,
εἰς ἐπαγγελίαν τοῖς φωτι-
ζομένοις παραδοθεῖσα.

Կիւրդի ԵՐՈՒՍԱՂԻՍՄԱՅԻՈՅ
Կոչումն ընծայութեան. Խոյ. Վիեննա, 1832:

Πιστεύομεν εἰς ἕνα
Θεόν, Πατέρα παντοκρά-
τορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ
γῆς, ὁρατῶν τε πάντων
καὶ ἀορατῶν.

(ԷՃ 88) Հաւատամք
(յօր. հաւատամք) ի մի
Աստուած, (12) ի Հայր,
(137) յամենակալն, (այ-
լուր 159 ի մի Աստու-
ած Հայրն ամենակալ),
(159) յարարիչն երկնի
եւ երկրի, երեւոյթ եւ
աներեւոյթ արարածոց
(144):

Հաւատամք ի մի Աս-
տուած Հայր ամենակալ
արարիչ երկնի եւ երկրի,
երեւելեաց ամենայնի եւ
աներեւելից:

Καὶ εἰς ἕνα Κύριον
Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν Ὑῖον
τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ·
τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννη-
θέντα, Θεὸν ἀληθινὸν πρὸ
πάντων αἰώνων· δι' οὗ τὰ
πάντα ἐγένετο· σαρκω-
θέντα καὶ ἐνανθρωπή-
σαντα (ἐκ παρθένου καὶ
Πνεύματος ἁγίου)· σταυ-
ρωθέντα καὶ ταφέντα, ἀνα-
στάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ.
καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς
οὐρανοὺς, καὶ καθίσαντα
ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς·
καὶ ἐρχόμενον ἐν δόξῃ,
κρίνας ζῶντας καὶ νε-
κροὺς, οὗ τῆς βασιλείας
οὐκ ἔσται τέλος.

(159) Եւ ի մի տէր
Յիսուս Բրիստոս, (180)
Որդին Աստուծոյ միա-
ծին՝ որ ի չօրէ ծնեալ
(այլուր 196 ծնեալ),
(196) յԱստուածն ծըշ-
մարիտ յառաջ քան զա-
մենայն յաւիտեանս (այլ-
ուր 180 որ յառաջ քան
զամենայն յաւիտեանս
էր), (180) որով ամենայն
ինչ (այլուր 196 ամե-
նայնս) եղև. (201) որ
մարմացան եւ մարդա-
ցաւ. (233) ի խաչեալն
եւ ի թաղեալն եւ ի յա-
րուցեալն (այլուր 274
որ յարեալն ի մեռելոց)
յերիւր աւուր. (297) եւ
յերկինս եւ (այլուր 274
եւ յերկինս համարծեալ)
նստաւ ընդ աջմէ Հօր.
(303) այն՝ որ զարցնէ
փառք Հօր դատել զկեն-
դանս եւ զմեռեալս. եւ
արքայութեան նորա ոչ
իցէ վախճան:

Եւ ի մի տէր Յիսուս
Բրիստոս, յՈրդին Աս-
տուծոյ Միածին, որ ի
չօրէ ծնեալ, Աստուած
ծշմարիտ յառաջ քան
զամենայն յաւիտեանս,
որով ամենայն ինչ եղև.
մարմացեալ, մարդա-
ցեալ (ի կուսէն եւ ի
Հոգւոյն սրբոյ). խաչեալ
եւ թաղեալ, յարուցեալ
յերիւր աւուր եւ երեւալ
յերկինս եւ նստեալ ընդ
աջմէ Հօր. եւ զայ փա-
ռք՝ դատել զկենդանս
եւ զմեռեալս. որոյ թա-
գաւորութեանն ոչ եղիցի
վախճան:

Καὶ εἰς ἓν ἅγιον
Πνεῦμα, τὸ Παράκλητον,
τὸ λαλήσαν ἐν τοῖς προ-
φήταις.

(336) Եւ ի Հոգին
սուրբ, որ խօսեցաւ ի
մարգարէս:

Եւ ի սուրբ Հոգի,
մխիթարիչ, որ խօսեցաւ
ի մարգարէս:

Καὶ εἰς ἓν βάπτισμα
μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρ-
τιῶν.

(416) ի մի մկրտու-
թիւն ապաշխարութեան
ի թողութիւն մեղաց:

Եւ ի մի մկրտութիւն
ապաշխարութեան ի թո-
ղութիւն մեղաց:

Καὶ εἰς μίαν, ἁγίαν,
καθολικὴν ἐκκλησίαν, καὶ
εἰς σαρκὸς ἀνάστασιν, καὶ
εἰς ζωὴν αἰώνιον.

Եւ ի մի կաթողիկէ
սուրբ եկեղեցի. եւ (ի)
յարութիւն մարմնոյ. եւ
ի կենսան յաւիտեանա-
կանս:

Եւ ի մի կաթողիկէ
սուրբ եկեղեցի եւ ի
յարութիւն մարմնոյ եւ
ի կենսան յաւիտեանա-
կանս:

պէս աստուածագան Առաքեալն ուսուցանէ ասելով. “Իսկ յոր-
ժամ՝ եկն լրումն ժամանակի, արտաքս առաքեաց Աստուած
զՈրդին իւր եղեալ ի կնոջէ, . եւ զոլ զնոյն Աստուած եւ Որդի
Աստուծոյ ըստ հոգւոյ (αὐτὸ πνεῦμα ¹) իսկ Որդի մարդոյ ըստ
մարմնոյ. ոչ երկուս բնութիւնս՝ զմին երկրպագելի եւ զմին ան-
երկրպագելի, այլ մի բնութիւն Աստուծոյ Բանին մարմնացեալ
եւ երկրպագեալ հանդերձ մարմնով իւրով միով երկրպագու-
թեամբ ²: Այլ եւ ոչ երկուս Որդիս՝ այլ ոմն Որդի Աստուծոյ
ճշմարիտ եւ երկրպագեալ, իսկ այլ ոմն ի Մարիամայ մարդ ոչ
երկրպագեալ, որպէս եւ մարդիկ. այլ զի յԱստուծոյն եւ Աս-
տուած, որպէս ասացի մի Որդի Աստուծոյ եւ Աստուած զնոյն
եւ ոչ զայլս (αὐτὸς ὁ αὐτὸς), եւ ի Մարիամայ ծնեալ ըստ մար-
մնոյ առ վերջնովք աւուրքս, որպէս հրեշտակն Աստուածածնին
Մարիամայ յասելն՝ “Իբր եղիցի ինձ այս, զի զայր ոչ գիտեմ”,
ասէր. “Հոգին սուրբ եկեացէ առ քեզ եւ կարողութիւն Բարձրե-
ւոյն հովանացի քեզ. վասն զի ծնեալն Սուրբ կոչեցի եւ Որդի
Աստուծոյ, .:

“Ծնեալն սուրբ կոչեցի եւ Որդի Աստուծոյ այսուհետեւ
ի Կուսէն Մարիամայ՝ Որդի Աստուծոյ բնութեամբ եւ Աստուած
ճշմարիտ եւ ոչ շնորհիւ եւ կցորդութեամբ, ըստ մարմնոյ միայն
ի Մարիամայ մարդ, իսկ ըստ հոգւոյն՝ ինքն Որդի Աստուծոյ եւ
Աստուած. կրեալ զմեր կիրս՝ որպէս զրեալ է. “Բրիստոսի կրե-
ցելոյ վասն մեր մարմնով, . եւ դարձեալ՝ “Որ իւր Որդւոյն ոչ
խնայեաց, այլ վասն մեր ամենեցուն ետ զնա, . իսկ անկիր մա-
ցեալ եւ անայլայլակ ըստ աստուածութեանն՝ ըստ ասացելումն
ի մարգարէէն. “Ես եմ Աստուած եւ ոչ այլայլիմ, .: Մեռանելով
զմերն մահ ըստ մարմնոյ վասն մեղաց, զի զմահն խողխողեցէ ի
ձեռն վասն մեր մահուան ըստ ասողի Առաքելոյն. “Ընկղմեցաւ
մահ յաղթութիւն քո. ո՛ր մահ խայթոց քո, .: Եւ դարձեալ՝ “Բրիս-
տոս մեռաւ վասն մեղաց մերոց ըստ զրելոյն, .: Անբժշկելի իսկ
եւ անմահ մահուամբ մնացեալ յաղագս աստուածութեանն ըստ
ասողին Պետրոսի. “Ոչ էր, ասէ, կար ըմբռնել նմա ի մահուանէ, .
վերագնացեալ յերկինս եւ նստեալ ընդ աջմէ՝ Հօր յերկրէ բար-
ձրացեալ մարմին քանին ըստ ասելոյն Դաւթայ. “Ասաց Տէր
Տեառն իմում. Եիստ յաջմէ իմմէ, . եւ ի նմանէ ի Տեառնէ
հաստատեալ եւ յառաքելոցն. իսկ ըստ աստուածութեանն պա-
րունակելով ընդ Հօր ի յաւիտենից յաւեսակից որպէս հայրական

¹ Ս. Աթանասի յատուկ է աս բա-
ցատրութիւնը, փոխանակ ըսելով՝ “ըստ
աստուածութեան” :

² Ըստ այսմ Աթանաս նաեւ “Վասն
մարմնաւորութեան Բանին” գրքին մէջ.
Ὁμολογοῦμεν καὶ εἶναι αὐτὸν Υἱὸν τοῦ

Θεοῦ καὶ Θεὸν κατὰ πνεῦμα, Υἱὸν ἀν-
θρώπου κατὰ σάρκα. Οὐ δύο φύσεις τὸν
εἶναι Υἱὸν, μίαν προσοικονομήν, καὶ μίαν
ἀπροοικονομήν· ἀλλὰ μίαν φύσιν τοῦ Θεοῦ
Λόγου σεσαρκωμένου, καὶ προσοικονομημένου
μετὰ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ μίᾳ προσοικονομήσει.

եւ անճառ զօրութիւն ըստ վարդապետին Պաւղոսի՝ “Բրիստոս
Աստուծոյ զօրութիւն եւ Աստուծոյ իմաստութիւն, . զայլոց է ինքն
Որդին Աստուծոյ եւ Աստուած, որպէս եւ խոստացաւ, դատել
զկենդանիս եւ զմեռեալս, որպէս ասէ Առաքեալն. “Դատիչն
զձածկոյթս խաւարի, եւ յայտնողն զխորհուրդս սրտից եւ զգո-
վութիւն եւ զանգոսնումն ըստ արժանաւորութեան վերքերոյ
զիրաքանչիւրն, .:

“Իսկ եթէ որ քան զայս յաստուծայնոց զրելոցն ուսու-
ցանէ՝ միւս ասելով զՈրդին Աստուծոյ, եւ միւս ի Մարեմայն
մարդ, կամ եթէ որ զՏեառն մերոյ մարմինն ի վերուստ ասէ եւ
ոչ ի Կուսէն Մարիամայ, կամ յեղեալ զաստուածութիւնն ի
մարմին, կամ խառնեալ կամ այլայլեալ, կամ ախտակիր զՈր-
դւոյն աստուածութիւնն, կամ աներկրպագելի զՏեառն մերոյ
մարմինն, որպէս մարդոյ, եւ ոչ երկրպագելի իբրեւ Տեառն եւ
Աստուծոյ, զսա նգովէ սուրբ եւ ընդհանրական եկեղեցի, հաւա-
նեալ աստուածագան Առաքելոյն ասողին. “Եթէ որ ձեզ աւե-
տարանէ քան զոր առէքն, նգովեալ եղիցի, .:

Յայտնի է որ աս հաւատոյ դաւանութեան կամ հանգանակի
մեկնութեան մէջ, եւ գլխաւորաբար անոր նշովքին մէջ՝ որն որ
“Նիկիականին ձեւովք շնուած է, կամփոփէ սուրբ Աթանաս” ինչ
որ առ Ապիկտետոս Արեւթացւոց եպիսկոպոս զրաձ թղթոյն մէջ
խօսած է:

Սեր հանգանակին դառնալով՝ հիմայ կրնանք քիչ մ’աւելի
ճշդել աս հանգանակին յօրինման ժամանակը:

Աթանաս առաջին անգամ հրապարակաւ դէմ ելաւ Ապո-
ղինարի Առողիկեցւոյ մոլորութեանը, 362ին Աղեքսանդրիոյ
սինհոդոսին մէջ. իսկ իրեն առ Ապիկտետոս թուղթը գրուած է
371ին. ուրեմն մեր հանգանակը՝ որն որ Ապողինարեան մոլորու-
թիւնը կը մերժէ, իսկ կրկին անձանց մոլորութեան վրայ խօսք
չընէր, չի կրնար շնուած ըլլալ՝ ոչ 362էն առաջ եւ ոչ 371էն
ետքը: Իրօք ալ ան երրորդ հանգանակի ձեւը՝ զորն որ վերը Ս.
Ապիկտէն յառաջ բերինք՝ որ իր “Խարսխեալ, . ըսուած գիրքը
374ին զրաձ է, կենթադրէ կամ թէ ըսեմ՝ իրեն հիմ ունի եր-
կրորդ ձեւը կամ մեր հանգանակը, եւ ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ
ասոր ճոխացուցումն: Ուստի թէ արդեօք նաեւ աս վերջին ճոխա-
ցուցումն ալ սուրբ Աթանաս (+ 373) ըրած է թէ չէ, կը մնայ
անորոշ: Արեւմտեան ուրեմն շատ պատշաճութեամբ մեր հանգանակն
ասկէ ետքը անուանել՝ Նիկիական-Աթանասեան առանց շփո-
թելու ուրիշ հանգանակի մը հետ՝ որն որ Աթանասեան կըսուի,
եւ կը սկսի այսպէս. “Որ որ կամեցի փրկել, .:

Սա ալ ղիտելու արժանի է որ թէ երկրորդ եւ թէ երրորդ ձեւին գործածութիւնը, որչափ որ ցայս վայր մեզի ծանօթ է, Արեւելից հանգանակին կամ Ասորիքի կը վերաբերի, որն որ Ապողինարեան աղանդոյն եւ երկուց անձանց մոլորութեան հայրենիքն եղաւ: Ինչպէս Ապիփան նոյնպէս Աւագը հոն կը վերաբերէր: Ասորեոց եկեղեցին՝ որոնց քով երկրորդ ձեւը կամ մեր հանգանակը՝ Եւ դարուն սկիզբը դասնք, նոյն եկեղեցական նահանգին մասը կը կազմէր: Վերջապէս՝ արդէն խորհրդածեցինք որ Հայք ալ, շատ հաւանականաբար, սա ձեւը նոյն Ասորիներէն առին:

Սեր Պատարագամատուցին մէջ, մեր հանգանակին՝ նոյն վէճն ետքն անմիջապէս կը յաջորդէ կարճ փառաբանութիւն մը, որն որ ոչ միայն նորերէն, հապա նաեւ հիներէն՝ սրբոյն Պրիգորի Սուսաւորչի կ'ընծայուի. վասն զի թէ տալազրութեանց եւ թէ զրչազրաց մէջ կը տեսնուի սա վերնագիրը՝ «Պրիգորի Սուսաւորչին», «Նոյնին կ'ընծայէ սոյն փառաբանութիւնը նաեւ Ներսէս Սամբրոնացի հանգանակի մեկնութեանը մէջ: Իսկ Ներսիսի Շինողի ստեպ յիշուած թղթոյն մէջ, 7^{րդ} դարէն, կայ փառաբանութիւնը, բայց վերնագիրը չկայ:

Իմաստին նկատմամբ՝ տարակոյս չի կրնար ըլլալ որ ասիկայ Ս. Պրիգորի վարդապետութիւնն է, այս ինքն անոր սորվեցուցածին համեմատ է: Բայց թէ ինքն (conceptis verbis) սա եւ այսչափ բառերով ասանկ փառատրութիւն՝ մը Հայոց եկեղեցւոյն մէջ թողուցած ըլլայ, սոյն վերնագիրը կարող չէ ապացուցանել:

Չէ թէ մինակ սա վերնագիրն այսչափ հին չէ, ինչպէս ըսինք եւ 7^{րդ} դարուն մէջ դեռ չկայ, հապա սա փառաբանութիւնն իսկ սերտիւ կ'ապուած է սոյն հանգանակին հետ, այս ինքն Արրորդութեան միանականութիւնը խանգարողները նոյնքէն ետքը՝ ուղղափառք իրենք վերենք անոնցմէ զատելով՝ իրենց յորդոր կու տան ուղիղ դաւանութիւնը պահելու («նոքա այսպէս, իսկմէք», եւ այլն): Ուստի ինչպէս սա հանգանակը, նոյնպէս անոր յաւելուածն ոչ Ս. Պրիգորի եւ ոչ անոր նախնի յաջորդացը կը վերաբերի եւ ոչ ալ կրնայ վերաբերիլ. ասիկայ 5^{րդ} դարուն վերջը կամ 6^{րդ} ին սկիզբը, ինչպէս վերը խօսեցանք, մարդեղութեան վրայք Հայաստանի մէջ յուղուած վէճերուն առթիւ սա հանգանակը գործածութեան առնուած ատեն, սոյն փառաբանութիւնն ալ նոյնին յարեցաւ:

Բայց ինչ էր անոր նշանակութիւնը կամ նպատակը: Նեստորականաց յատուկ էր ըսել որ, եթէ Քրիստոս իբրեւ մարդ զատ անձ չըլլայ ան ատեն Արրորդութեան մէջ օտարոտի բան մտած կ'ըլլայ. ստոր հակառակ ուղղափառք կը ցուցնէին որ Նեստորական մոլորութեամբ Արրորդութեան մէջ յորդորդ անձ մը կ'աւելնայ: Հայք 5^{րդ} դարուն վերջերը չկրնային 4^{րդ} տիեզերական ժո-

ղովոյն երկուց բնութեանց ի միտում անձին վարդապետութիւնը ըստ օրինի երկուց անձանց մոլորութենէն զանազանել, կը շարունակէին (ինչպէս նոյն ատենուան գրուածներէն յայտնի է) նոյն խօսքերը նոյն ըմբռնումներով կրկնելու՝ զորոնք Պրիգորի առ Հայս տուածին մէջ ունէին, իբրեւ թէ ուրիշ բան չունենան առջեւնին՝ բայց եթէ Թէոփորի Մոպսուեստացւոյ եւ Նեստորի մոլորութիւնը:

Արդեօք սա փառաբանութիւնը Դիակ պատարագի՞ մէջ՝ հանգանակը զուցուած ատեն կը գործածուէր:

Եթէ մեր հիմնական կիրառութեանը նայինք, այնպէս է. այս ինքն նոյն իսկ երախայացուցման մէջ չենք ըսեր. սակայն կ'երեւայ որ սա խափանումը շատ ժամանակի բան չէ: Անշուշտ սա փառաբանութիւնը՝ որն որ ըստ ինքեան դաւանութիւն մըն է Արրորդութեան, մկրտութեան կամ աւելի ճիշդ՝ երախայացուցման ատեն շատ յարմար եւ բնական է: Ա'երեւայ որ Թրիէսթու եւ եւ Վ'ենետից տալազրութեան մէջ նոյնքէն հետ՝ սա ալ զանց եղած ըլլալով խափանուած է: Աս զանցառութեան սա առիթ եղած է որ զրչազիր Մաշտոցք սովորութիւն չունին հանգանակն ամբողջ ընդօրինակելու, հապա մինակ խորագիր մը կը գնեն թէ հոս պէտք է զուցել Հաւատամքն եւ անոր Աղօթքը: Աս խորագիրը շատ հին Մաշտոցաց մէջ ալ կը տեսնուի: Ուրիշ ինչ կրնայ ըլլալ սա աղօթքը՝ բայց եթէ սոյն փառաբանութիւնը: Երբք. մեր ոչ-կաթողիկեայ եղբարք մէջ նոյնը ցայսօր ի գործածութեան պիտ'որ ըլլայ, վասն զի (օրինակի աղագաւ) 1857 ին տպուած Մաշտոցին մէջ սա փառաբանութիւնն ալ հանգանակին հետ նշանակուած է (էջ 18):

Բնագիրն՝ այնպէս ինչպէս վերոյիշեալ երկու Ներսէսները յառաջ կը բերեն, է.

«Իսկ մեր փառաւորեսցուք երկիր պապանելով որ յառաջ բան զյաւետեանս սրբոյ՝ Երրորդութեանն եւ միանական՝ աստուածութեանն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հօգւոյն սրբոյ այժմ՝ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն»,:

6.

Զկաթողիկեայցմէ գործածութիւնը:

Նշաւ ատեն որ բողոքականք ճամբորդութիւններ կ'ընէին Արեւելից կողմերը, որպէս զի ծանօթութիւններ ժողովն կաթողիկէ եկեղեցիէն բաժնուած քրիստոնէից վարդապետութեան եւ

1 Ներսէս Գ. «սուրբ» ըստ Չագր. եթէ հարազատ կամ նախնական ըլլար իսկ ըստ Տաղբ. «սրբոյ»:

2 Հիմնական բնագիրը Ք, որն որ

բարեկարգութեան նկատմամբ, յուսարով որ իրենց մոլորութիւններուն անոնցմէ հաստատութիւն մը կը գտնեն: Ասոնց թիւէն էր նաեւ Ռիքաւթ անգղիացի ասպետը՝ որն որ 1680 ին մօտերը Կ-Պոլիս գալով՝ ուղեց նաեւ Հայոց եկեղեցւոյն վեճակին վրայօք ծանօթութիւններ առնուլ: Առ այս առաջնորդ մ'ունեցած է, ինչպէս ինք կը պատմէ, եկեղեցական մը որն որ իրեն ցուցուցած է իբրեւ Հայոց գլխաւոր հանգանակ՝ ան հաւատոյ դաւանութիւնը, զորն որ նաեւ Աբրոսէր լատիններէն հրատարակած է, եւ է հետեւեալը:

Խոստովանիմք եւ հաւատամք ամենակատար սրտիւ զՀայրն Աստուած, անեղ, անծին եւ անսկիզբն, այլ եւ ծնող Որդւոյ եւ բղխող Հոգւոյն սրբոյ:

Հաւատամք զԲան Աստուած, անեղ, ծնեալ եւ սկսեալ ի Հօրէ նախ քան զյաւիտեանս, ոչ յետոյ եւ ոչ կրտսեր, այլ որքան Հայրն Հայր, ընդ նմին եւ Որդին Որդի:

Հաւատամք զսուրբ Հոգին անեղ, անժամանակ, ոչ ծնեալ այլ բղխեալ ի Հօրէ, էակից Հօր եւ փառակից Որդւոյ:

Հաւատամք զԵրրորդութիւնն սուրբ՝ մի ընութիւն, մի աստուածութիւն, ոչ երեք Աստուածք, այլ մի Աստուած, մի կամք, մի թագաւորութիւն, մի իշխանութիւն. արարիչ երեւելեաց եւ աներեւութից:

Հաւատամք յեկեղեցի սուրբ. զթողութիւն մեղաց. հաղորդութիւն սրբոյ:

Հաւատամք զմինն յերից անձանց զԲանն Աստուած ծնեալ ի Հօրէ նախ քան զյաւիտեանս. ի ժամանակի իջեալ յԱստուածածին Կոյսն առեալ յարենէ նորա՝ միաւորեալ ընդ (իւրում) աստուածութեան իննամսեայ ժուժկալեալ յարգանդ անարատ Կուսին, եւ եղեւ Աստուածն կատարեալ՝ մարդ կատարեալ, հոգւով եւ մտօք եւ մարմնով, մի անձն, մի դէմ եւ միաւորեալ մի ընութիւն:

Աստուածն մարդացեալ առանց փոփոխման, առանց այլ այլութեան, անսերմն յղութիւն եւ անապական ծնունդ. որպէս ոչ է սկիզբն աստուածութեան նորա եւ ոչ վախճան մարդկութեան նորա զի Յիսուս Բրիստոս երէկ եւ այսօր, նոյն եւ յաւիտեանս:

Հաւատամք զտէրն մեր Յիսուս Բրիստոս շրջեալ ի վերայ երկրի, յետ երեսուն ամաց եկեալ ի մկրտութիւն, Հայր վկայեալ՝ Դա է Որդի իմ սիրելի, եւ Հոգին սուրբ աղանակեալ ի-

ջեալ, փորձեալ ի սատանայէ եւ յաղթեալ նմա. քարոզեալ մարդկան զփրկութիւն. աշխատեալ մարմնով, վաստակեալ, քաղցեալ եւ ծարաւեալ, յետոյ իջեալ կամաւ ի շարչարանս, խաչեալ, մեռեալ մարմնով եւ կենդանի աստուածութեամբն, եւ հոգւովն իջեալ ի դժոխս անբաժանելի աստուածութեամբն, քարոզեալ հոգւոցն, աւերեալ զդժոխս եւ ազատեալ զհոգիսն, յետ երից աւուրց յարուցեալ ի մեռելոց եւ երեւեալ աշակերտացն:

Հաւատամք զտէրն մեր Յիսուս Բրիստոս նովին մարմնով համբարձեալ յերկինս եւ նստեալ ընդ աջմէ Հօր, այլ եւ գալոց է նովին մարմնովն եւ փառօք Հօր ի դատել զկենդանիս եւ զմեռեալս. որ եւ է յարութիւն ամենայն մարդկան:

Հաւատամք եւ զհատուցումն գործոյ, արդարոցն՝ կեանք յաւիտենական, եւ մեղաւորացն՝ տանջանք յաւիտենական:

Բուն իրաց վեճակէն շատ հեռու է ինչ որ Աբրոսէր աս դաւանութեան համար կրտէ. “Առաքելոց հանգանակին վրայ իւրաւամբք ըսուածը՝ այնչափ աւելի վատահոթեամբ աս Հայոց եկեղեցեաց դաւանութեանը վրայ կրնայ ըսուիլ որչափ որ անոր ծագումը Հայոց պատմութեան մէջ չենք գտներ: Ուստի ճշմարտութեան շատ համաձայն կերեւայ որ տոյն դաւանութեան տարերքը կամ քրիստոնէական կրօնին ամենապարզ սկզբունքը նոյն իսկ Ս. Գրիգորէն առնուած են՝ որն Հայկական ազգը Վրիստոսի հաւատքին բերաւ. եւ ետքը զանազան հերետիկոսութեանց առթիւ՝ որոնք Աստուծոյ եկեղեցւոյն մէջ բուսան, նոր յաւելուածներով ընդարձակուեցան հայրապետներէն, արքեպիսկոպոսներէն եւ եպիսկոպոսներէն, եւ այնպէս առաջիկայ քրիստոնէական հաւատոյ դաւանութիւնը յառաջ եկաւ:,”

Ի վերայ այս ամենայնի այդ քրիստոնէական հաւատոյ դաւանութիւնը նոր առնետեան գործք է, այս ինքն 14^{րդ} դարուն կեսերը Տաթեւացեաց դպրոցէն խմբագրուած, որոնք անհաշտելի թշնամիք էին կաթողիկէ միութեան եւ պաշտպան միաբնական մոլորութեան՝ բանիւ եւ գրով: Ըն ձեւը միաւորեալ մի թևոթիոն աս դպրոցին նշանաբանն է:

Աս դաւանութիւնն ըստ մասին խմբագրուած է — 1. մեր հանգանակէն. — 2. առաքելոց հանգանակէն՝ զորն որ ճանչցան մերինոնք 14^{րդ} դարուն. (սա խօսքը՝ ինտրոդուկտիոն սրբոց, մինակ նոյն հանգանակին կը վերաբերի.) — 3. աթանասեան ըսուած հանգանակէն՝ որն որ կ'սկսի. “Որ ոք կամեսի փրկել:,” որովհետեւ աս հանգանակն ալ մեր Հայրը անձանօթ չմնաց: Ասայի վարդապետ՝ որն որ 13^{րդ} դարուն համբաւաւոր էր բուն Հայաստանի մէջ բազմութեամբ աշակերտելոց, մէկ ճառի մը մէջ՝ զորն որ հաւատոյ վրայ գրած է եւ զեռ ձեռագրաց մէջ է, կը գործածէ

քիչ մը՝ աւելի ընդարձակ քննութեան առնուեցան, նորէն տրուեցաւ հայ Պատարագամատուցին՝ իր սեպհական հանգանակը:

Սակայն ինչ ինչ փոփոխութիւն եղաւ, թուով եօթը, որոնց մէկ մասը վարդապետական եւ մէկը մասը քերականական է:

Մեր Վիեննայի վանքին մատենադարանը կը գտնուի ան թղթակցութեան օրինակը, որն որ Նահապետոյ եւ Հռոմ իրենց կողմանէ թարգմանի պաշտօն կատարող հայազգի Բարսեղ քահանային մէջ եղած է: Աս թղթերուն մէջ իրեն համազգիները շատ մեծամեծ գովեստներ կու տան Բարսեղ իրեն հայերէն լեզուի եւ ուրիշ շատ բաներու հմուտութեան կողմանէ. գովեստներ՝ զորոնք ան աստիճան արդիւնաւորած չերեւար: Ասկէ կը հասկըցուի թէ որչափ ան ատենները հայերէն ուսումն ինկած էր. դեռ Մխիթարեանց միաբանութիւնը չկար. ուրիշ ատեն նման զիպուածի մէջ՝ Սուրբ Ժողովը իրենց հիմնադրին մեծին Մխիթարայ ձեռնառութիւնը գործածեց: Սակայն արդէն ժամանակին Վսեմափառ Հարք կասկածած կերեւան իրենց հայ թարգմանին վրայ, եւ անոր համար ալ պատշաճ զգուշութիւնն ընելով՝ ազդարարութիւն կրնեն թէ զուտ քերականական կէտերուն նկատմամբ չեն ուզեր բան որոշել: “Վետելի է, կըսէ յիշեալ Հրահանգը, որ սրբազան Ժողովն՝ որում յատուկ է հոգալ զհամասերումն (զճաւալումն) հաւատոյ եւ ի բաց բառնալ զորումն ի միջոյ ցորենոյն, կամեցաւ միայն սրբագրել զայնոսիկ՝ որք յայտնապէս կամ ծածկաբար հնչեն ընդդէմ ճշմարտութեան հաւատոյն եւ հետեւապէս են ընդդէմ կեցութեան (փրկութեան) հոգեաց: Իսկ զսխալանա՝ որք են ընդդէմ արհեստի քերականութեան կամ հայկաբանութեան, ոչ հաճեցաւ ինքն սրբագրել, զի մի ծանր թուիցի լսողաց. այլ եթող ճշմարտասիրաց վարդապետաց եւ այլոց գիտնոց ուսումնասիրաց, որպէս զի նոքա՝ որք են քաջապէս տեղեակ հայկաբանութեան, ըստ տեղւոյն եւ ըստ ժամանակին խոհմասպէս եւ ճշմարտաբար հոգայցեն սրբագրել զնոյնս, զի նամենայնում եւ ըստ ամենայնի ճշմարտութիւնն Քրիստոսի գովեցի ի փառս մեծագոյնս Աստուծոյ”:

Իրօք. ի բաց առեալ վարդապետական ուղղութիւնները, շատ մը սրբագրութիւնք՝ որոնք Բարսեղ — իրեն յատուկ — քերականութեան վրայ հիմնուած էին, գրեթէ ամէն տեղ կաթողիկեայ Հայոց մէջ մնացին առանց գործադրութեան, հետեւելով յայտն ան խոհմութեան՝ զորն որ ինք Սուրբ Ժողովը կերեւայ որ կ'ակնարկէր սոյն սրբագրութեանց վերջը աւելցուցած խօսքերովը, մանաւանդ որ հակառակը երբեմն կրնար ծաղրականութեան տանիլ, որմէ խորշիւր ամէն երկիւղած միշտ հրամայողաց կամքին համաձայն համարած է, եւ իրօք Ս. Ժողովը “Լուսաւ Ժանք էկոլ Բան”, չուզելը բացայայտ ըսած է:

Իսկ վարդապետական մասին վերաբերեալ ուղղութիւնք միշտ ամենայն երկիւղածութեամբ պահուած են, եւ են հետեւեալները:

Թիւ 11. “Մի ասացի — նոյն ինքն ի քննութենէ Հօր, այլ ասացի — նոյն ինքն հրամագոյակից Հօր”:

Ոչ առանց պատշաճութեան է որ սոյն ասութեան տեղ կ'ուզուի մի մի այն բառով բացատրել ան համաւաւոր ծրարութեան անունը անանկ հանգանակի մը մէջ՝ որն որ արդէն ըստ զոյացութեան Նիկիականն է, եւ ինչպէս վերը ցուցուցինք, ի սկզբան ասանկ էր հայերէնին մէջն ալ, այս ինքն՝ մէկ բառ էր՝ որն որ ժամանակաւ լուծուելով՝ ասութիւն մը ձեւացաւ:

Իրաւ է որ “համագոյակից” բառը հիմնական մաքուր հայկաբանութեան աղէկ չէ հնչեր, սակայն դիւրին է դարմանը՝ վերցրելով հաճա մասնիկը. մնացածը բոլորովին մաքուր եւ ընդունելի է: Հայկական գրականութիւնը, որն որ գերազանցութեամբ քրիստոնէական գրականութիւն մըն է, ծրարութեան համապատասխանող բառերու արտաքոյ կարգի առատութիւն մ'ունի, որոնք այս յունական բառին ճիշդ թարգմանութիւնն են եւ իրարմէ աւելի կամ նուազ գործածուած են: Աւելի գործածականներն են. եակից, իսկակից, գոյակից, միասնակից, ետքը՝ քնակից, միագոր, ի միասին եակից, միեռնթիւն, միքնոթիւն. վերջապէս նախնական լեզուին մաքրութեան դպչողները՝ հրամագոյ, հրամագոյակից, հրամարոն, հրակեակից, հրամագոյակից, հրամարնակից եւայլն: Մեր շարականները եւ երգերը՝ որոնք այլեւայլ դարերէ են, գրեթէ ամէն էջերուն մէջ ունին:

Գարձեալ Թիւ 11. “Հաւատամքին մէջ աւելցուի — ի Հօրե եւ յՈրդոյ թիւի — եւ ասանկ ըսուի Հաւատամք եւ ի սուրբ Հոգին յանեղն եւ ի կատարեալն, որ ի Հօրե եւ յՈրդոյ թիւի”, եւ այլն:

Վերը տեսանք որ մեր Նիկիական-Եթանասեան հանգանակը հոս անհոգութեամբ կրճատուած է անանկ որ Հոգւոյն սրբոյ աստուածութեանը վերաբերեալ ամէն բան պահուելով՝ մէկդի թողուած է անոր անձնական յարաբերութիւնը յԱրրորդութեան անձանց: Յոյն բնագրին մէջ կը կարդանք. “Հաւատամք եւ ի սուրբ Հոգին, ոչ օտար Հօր եւ Որդոյ, այլ էակից Հօր եւ Որդոյ”, եւայլն, որն որ Ս. Եթանասի լեզուաւր՝ ըսել է թէ Հոգին սուրբ ի Հօրե եւ յՈրդոյ ե. վասն զի անոնց հակառակ՝ որոնք զՈրդին ճշմարիտ Աստուած ճանչնալով՝ Հոգւոյն սրբոյ աստուածութիւնը կ'ուրանային, ասով մանաւանդ կ'ապացուցանէ Ս. Հայրը Հոգւոյն աստուածութիւնն որ Հոգին սուրբ այնպէս յՈրդոյ է,

ինչպէս Որդի ի Հօրէ. ուստի եթէ Որդի ի Հօրէ ըլլալով՝ Աստուած է, նոյնպէս Հօրի յՈրդւոյ ըլլալով պէտք է որ Աստուած ըլլայ: Իրօք. Լալիփանու յառաջ բերած երկրորդ հանգանակի ձեւին մէջ՝ որն որ մեր Նիկիական-Աթանասեանին հետ նոյնատեսակ է, կը դրուի բացայայտ. «Ի Հօրին սուրբ, ի բարեխօսն, յանդն, որ ի Հօրէ ելանէ եւ յՈրդւոյ առնու», Գարձեալ. մեր Ներսէսի Լամբրոնացւոյն համեմատ՝ պէտք էր կարդալ նաեւ մեր հայերէն բնագրին մէջ Հօրւոյն սրբոյ համար «նորին ինքեան ոչ օտար յէութենէ իսկութեան Հօր եւ Որդւոյ», ինչպէս կը կարդանք Որդւոյ համար՝ «նոյն ինքն ի բնութենէ Հօր»:

Արդէն Փրքեանեան ժողովոյն ատեն Լազենիոս Գ. իր վճռոյն մէջ ազգարարութիւն կրնէ Հայոց որ հանգանակին մէջ Հօրւոյն սրբոյ նաեւ յՈրդւոյ ելումը կամ բխումը աւելցուի, զոնէ կիւրակէ եւ գլխաւոր տօնից օրերը: Հաւա հաւանական կը համարինք որ վերոյիշեալ սրբազրութիւններէն առաջ՝ որոնք սոյն յաւելուածը կը հրամայեն որ եւ իցէ ժամանակ որ գործածուի սոյն հանգանակը, արդէն կը գործածէին մեր քահանայիցմէ անոնք՝ որ կաթողիկէ միութեան եւ վարդապետութեան խելամուտ էին: Ստուգելէ կրնար աւելի պատշաճ բան կարգադրուիլ մեր եղբարց հոգիները պատասպարելու առ արեւելեան կողմանց սեպհական եղած միջոցութեան: Հաւատոյ Տարածման Ժողովը 1833ին Յուլ. 14ին գրեց Սրբազան Քահանայապետին հրամանաւ առ Մետոն Նուրիճան արքեպիսկոպոս նախագահ Կ.Պոլսոյ Փէտիչինի կարդիւնալի գահերիցութեամբ եւ Մեղեղոս Մայիի քարտուղարութեան ատեն: «Սուրբ Ժողովը ձեզն սա ազգարարութիւնը կրնէ որ ան կէտերը՝ որոնց համար դուք իսկ կըսէք թէ նշանակներ կամ դրոշմներ են՝ որոնցմով կաթողիկէայ Հայք հերձուածողներէն եւ հերետիկոսներէն կը զանազանին եւ կը ցուցնեն թէ իրենք Հռոմէական Նիկեոցւոյ հետ միաբան են, ամբողջապէս պահէք: Եւ ասոնք են ան կէտերը: 1. Հանգանակին մէջ դաւանիլ թէ Հռոմէական սուրբ չէ թէ մինակ ի Հօրէ, հապա նաեւ յՈրդւոյ կերէ: Բայց ասոր ալ զգոյշ եղէք որ չըլլայ թէ բառի մը զանազանութիւն կամ բազմապատկութիւն ընէք, հապա մի եւ նոյն բառով անոր ի Հօրէ եւ յՈրդւոյ ելումը բացատրէք ու դաւանիք: Մի եւ նոյն բառով՝ որպէս զն աւելի եւս բացայայտ ըլլայ յայտմ վարդապետութեան՝ ամենէն աւելի մտադրութեան արժանի կէտը թէ ի Հօրէ եւ յՈրդւոյ իբրեւ մի (բացարձակ) սկիզբէ եւ միմով գործողութեամբ յառաջ կու գայ Հօրին սուրբ»¹

Թիւ 12. «Նոյնին մէջ չսուի — Բարոզեաց զառաքեալս, այլ բսուի՝ Բարոզեաց զառաքեալն:

Արդէն վերը նշանակեցինք որ ոչ «զառաքեալս», ընթերցուածն ոչ ալ «զառաքեալն», հարազատ ընթերցուածն է: Սակայն ան ժամանակները Հռոմ քննութեան ատեն ուրիշ ընթերցուած չունէր առջեւ՝ բայց եթէ ան երկուքը, անոր համար անոնցմէ մէկն ընտրելու ատեն՝ հարկաւ ընտրեց ան՝ որն որ զոնէ ուղիղ իմաստ մ'ունէր: Եւ Հարազատ ընթերցուածն ըստ գրչագրաց՝ ինչպէս յոյն բնագիրն ալ կ'երաշխաւորէ, է յառաքեալսն:

Գարձեալ Թիւ 11. «Չսուի յԱստուծոյ Հօրէ Միածին այս ինքն յէութենէ Հօր հապա բսուի յԱստուծոյ Հօրէ նախքան զամենեւնյն յառիտեանս»:

Խոստովանելու ենք որ դեռ սոյն փոփոխութեան պատճառը չենք կրցած իմանալ: Այլ կրնայ զանեւ թէ ան ատեն վերոյիշեալ թարգմանը՝ որն որ հայերէնագէտ մըն էր անսովոր տեսակէն, ինչ կասկած հանած է քննաց առջեւ՝ հայերէն բառերուն նկատմամբ: Թերեւս գլխաւոր կասկածը հոռիքի բառին վրայ ըլլայ, որն որ մեր ամենէն յատուկ, ամենէն անմեղն է եւ ամենայն կերպով եւ նշանակութեամբ ուրիշ որ եւ իցէ բառէ աւելի՝ Յունաց οὐσία եւ Հռոմայեցոց substantia կամ essentia բառին կը համապատասխանէ:

Ես փոփոխութեամբ սա եղած է որ Նիկիոյ հանգանակին եւ անկէ յառաջ եկած հանգանակաց մէջ (նոյն իսկ Աթանասեան ըսուածին մէջ) զանուած τούτεστιν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς — այս ինքն յեռութենէ Հօրին տեղ՝ փոխանակած է Կ.Պոլսոյ հանգանակէն πρὸ πάντων τῶν αἰώνων — նախքան զամենեւնյն, զորն որ փառաբանութեան մէջ («Իսկ մէք փառաւորեցուք», եւայլն) արդէն ունէինք: Բնական էր որ մեր հանգանակն իբրեւ Նիկիական-Աթանասեան ունենար ան «այս ինքն յէութենէ Հօր», Եւսկայ ան յաւելուածներէն մէկն է՝ զորոնք Նիկիոյ Հայր հանգանակին մէջ ըրին՝ որպէս զն Արիանոսաց առջեւ ամէն փախուստ գոցեն:

Յայս վայր եղած խորհրդածութիւններէն երաւացի կ'երեւայ առաջարկել քանի մը բան մեր հանգանակին նկատմամբ: Եւս ինքն՝

1. Վերաքննելով ինչ ինչ շեղուի հիմնական հայերէն բնագրին մէջ՝ համեմատ գրչագրաց՝ յունական բնագրին առաջնորդութեամբ:

2. Փոյթ տարուի տեղը դնել քանի մը թօթափուած մասերը՝ դարձեալ ըստ ձեռագրաց եւ ըստ յոյն բնագրին:

¹ Տես այս նկատմամբ նաեւ՝ Հիմնական Տարբերութիւն Կաթ. եւ Էջմ. դաւանութեանց, տպ. Կ.Պոլս. 1864 էջ 27-42:

¹ Տես «Պատմ. տիեզերական Ժողովոյ արեւելեայց: Հ.Պ. Յովնան, Վիեն. 1847:

Աս կերպով ամբողջացած բնագիրը կրնայ մինակ Պատարագի ատեն եւ յերախայացուցման դործածուիլ, հաւատացելոյ առանձնական գործածութեանը չդպչելով:

Բայց որպէս զի ասով շատ երկնցած չըլլայ հանգանակը, ուրիշ կողմանէ կրնայ ձար ըլլալ:

Վերոյիշեալ Հրահանգին մէջ Սուրբ Ժողովը յիշեալ Նախագահին քանի մը հարցմանցը պատասխան տալով՝ առ երրորդն ասանկ կը պատասխանէ. (Հանգանակին վերջը) “Արիւնոսաց եւ Սակեդոնեանց դէմ նշով քը եթէ մինակ հանդիսական պատարագի մէջ ըսուի, բաւական է”:

Սակայն եւ այնպէս, սովորութիւն եղած է որ նոյն նշով քը դրեթէ որ եւ իցէ պատարագի մէջ ամէն քահանայք ըսեն: Բայց Նպիփանու յառաջ բերած ձեւերուն առաջինէն՝ կը տեսնենք որ Վ-Պօլսի ըսուած հանգանակն ալ ի սկզբանէ ի վերջոյ իր նշով քն (ընդդէմ Արիւնոսաց) ունեցած է, սակայն նոյն Վ-Պօլսի Ժողովոյն ըրածին համեմատ՝ թէ յոյն եւ թէ լատին եկեղեցին նոյն նշով քը պատարագի մէջ երբեք չի գործածեր: Ուստի եթէ մենք ալ անոնց օրինակին հետեւինք առանց մեր հանգանակն երկնցընելու՝ անոր ամբողջութիւնը կը գտնենք:

Ահաւասիկ մեր հանգանակի ծագմանը, ժամանակին, հեղինակին, գործածութեանը եւ կրած արկածներուն վրայօք լըրացաւ մեր ըսելքը:

Մի եւ նոյն ատեն կը գոցուի մեր Մսեր Մագիստրոսին հետ ունեցած հաշիւը: Ա՛լ բացայայտ է որ աս հանգանակէն՝ ուրիշ բան մը Հայաստանի չի վերաբերիր, բայց եթէ անոր մէկ քանի մասանց կորուստը, եւ թէ ասիկայ ան հանգանակը չէ՝ որով մեր Հաբբը 487 եւ 587 դարուն վարուեցան, եւ ոչ ալ կրնայ ապացուցուիլ որ Վ-Պօլսի ըսուած հանգանակն երբեք Հայաստանի մէջ հանդիսական գործածութիւն ունեցած ըլլայ կամ անկէ ինչ ինչ մերինն անցած ըլլայ: Արդէն մեր հանգանակն աս վերջնոյն համադրոյն է:

Մեր եղբարքը՝ որոնք Ռուսիա կը գտնուին, կրնան յուսալ որ Աթանասի պէս մեծ սուրբ Հօր մը անուան պաշտպանութեանը տակ՝ ասկէ ետքը խաղաղաբար իրենց հանգանակը գործածեն: Բայց աս իրաց արդիւնքը բոլորովին ստոյգ չէ: Յունական-Ռուսական հովիւները՝ որոնք կը պնդեն թէ Նիքիտասական Հաբբ Նիկիական եւ Վ-Պօլսի հանգանակներէն ուրիշ որ եւ իցէ հանգանակի գործածութիւնն արգելած են, կրնան աս ալ ըսել որ սոյն

արդեւքն 431էն առաջ շինուածներուն համար ալ կարժէ: Մսեր աս խնդրոյս մէջ՝ մէկ ոտքը յունական սահմանին մէջ դրած է, մէկալ ոտքը կաթողիկէայ Հռոմէական: Մէկ կողմանէ Յունաց ընթոնմանը համաձայնելով Վիւրղե Աղեքսանդրացւոյ առ Ակակ եւ պիսկոպոս Մելիանոյ գրած թղթին աս կտորը յառաջ կը բերէ. “Սուրբ եւ Թեոփիլական Ժողովն” որ Ղափեսացւոյ քաղաքին ժողովեալ, նախախնամեաց կարեւորապէս ոչ գոլ պարտ եկեղեցեաց Աստուծոյ այլ արտադրութիւն հաւատոյ մուծանել ի ներքս, քան զոր էրն, զոր երեքերանեան Հաբբ սրբով Հոգւովն ասացեալ սահմանեցին,,. թէպէտ նոյն թղթոյն մէջ Վիւրղե քիչ մ’ետքը թէ խօսքով եւ թէ գործքով կը ցուցնէ որ աս մտօք չէ սինհոդոսական Հարց արդեւքը: Մէկալ կողմանէ ալ կաթողիկէայ սկզբան հաւանելով կը ջանայ Հայոց հանգանակին յաւելուածներն օրինաւոր ցուցընել՝ ըսելով թէ նոր վարդապետութիւն մը չեն պարունակեր: Ասիկայ՝ որչափ ալ ճշմարիտ ըլլայ քիչ կ’օգնէ Մսերին՝ իրեն բռնած դիրքին մէջ:

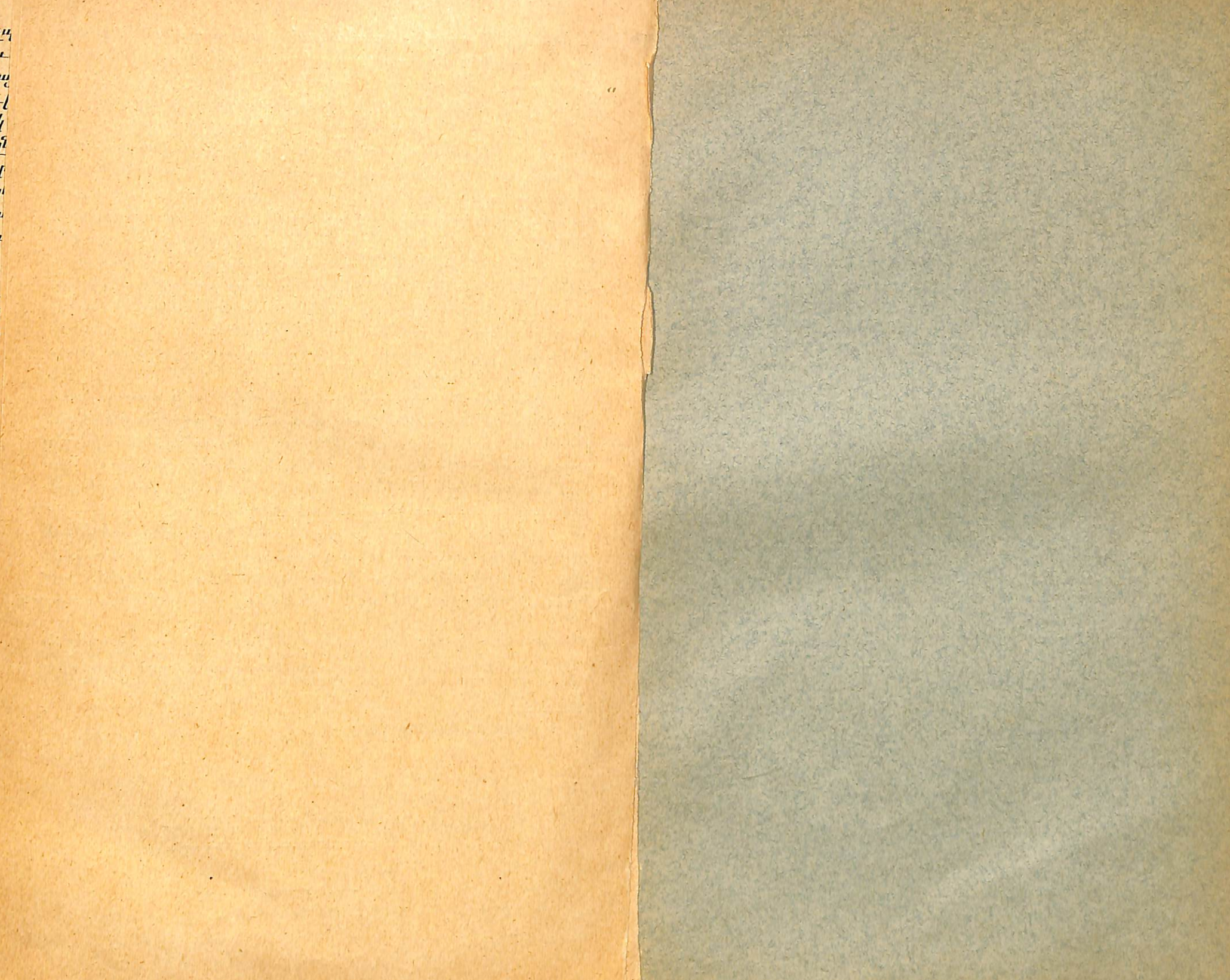
Արեւելից քրիստոնէական հասարակութեանց շատ մը ծուռ սկզբանց հետ կապուած է նաեւ հանգանակաց բացարձակ անհպելութիւնը՝ զորն որ կը պնդեն. թէպէտ իրենց նախնիքն են, ինչպէս ցուցուցինք, որոնք հետզհետէ իրենց ժամանակին ու տեղւոյն պիտոյից պատշաճեցուցին իրենց հանգանակը, եւ նոյն իսկ հիմակ իրենց գործածածը աս կերպ հանգանակ մըն է:

Աս ծուռ ըմբռնումը բարեբախտութեամբ ամէն արեւելեան քրիստոնէայ հասարակութեանց հաւասար չէ: Չէ թէ մինակ հիմայ, հապա ի սկզբանէ իսկ երբեք այսչափ խիստ եղած չեն Հաբբ՝ նաեւ Հռովմէական կաթողիկէ եկեղեցւոյ հաղորդութենէն դուրս:

ԾԱՆ. Հոս կը սխալ հեղինակը յօտիւ անցնէ (1870) ժամանակաշրջանի հայաստանեան անուանելոյ խնդիրներուն վրայ գոր պատշաճ համարեցանք որոշ թողոյ. վրաս գի իւր՝ ասիկէ վերջը գրած մէկ գործքին մէջ անցնը շատ քիչ եւ գրեթէ ոչինչ փոփոխութեամբ դրած է: Տես իրաւական կեղծիք, ապ. Վիենն. 1873 էջ 157-162:

1 Վիւրղե Պարագմ. էջ 429:

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐԵԱԼ Ի ՀՌՈՄ Ի ՍՈՒՐԵՆ ՎԼԱՍ, 1870, փեՏՐ:

5008-5012

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0030828

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0030827

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0030826

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0030825

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0030824

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0030823

6 գիրք.

7-86

